

Economisch-Statistische Berichten

Speciaal nummer

★

De arbeidsmarkt

en haar

toekomstige voorziening

★

UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

40e JAARGANG

No 1972

WOENSDAG 30 MAART 1955

Spuistraat 172

Amsterdam

KAS-ASSOCIATIE N.V.Deposito en
Rekeningcourant

BETALEN · BEWAREN · BEHEREN

Algemene leiding:
Drs. W. F. KOEN.**ROTTERDAMSE REPETITOREN**

Binnenkort vangen nieuwe opleidingen aan v. h. examens

M.O. Economie 1956/1957

te Alkmaar, Amsterdam, Arnhem, 's-Gravenhage, Eindhoven, Groningen, Heerlen, Hengelo, Middelburg, Rotterdam en Utrecht.

Prospectus voor deze actuele studie met vele perspectieven wordt gaarne toegezonden door het Secretariaat: van Montfoortlaan 3, 's-Gravenhage, tel. 776229.

Hen die het voornemen hebben een

Academische Economische Studie

aan te vangen of te hervatten kunnen wij uitnemend van dienst zijn. In het bijzonder is zulks van belang voor hen, die naast hun studie praktisch werkzaam zijn.

Een SPECIALE OPLEIDING wordt door ons gegeven aan diegenen die in verband met hun woonplaats eventueel een verblijf buitenslands onze lessen niet of niet regelmatig kunnen bijwonen.

PHILIPS NEDERLAND N.V.

Voor de administratieve sector, welke geheel is gericht op bedrijfseconomische voorlichting, worden enkele

MEDEWERKERS

gezocht.

Er zijn interessante vacatures bij de Hoofd-Administratie, de Economische Research en de Administratieve Organisatie en Mechanisatie.

Vereisten: Middelbare schoolopleiding, goede theoretische scholing op administratief-economisch gebied en een gedegen ervaring in soortgelijke functies.

In de sollicitatiebrieven dienen de opleiding en de verkregen ervaring duidelijk te zijn omschreven; gehuwden wordt verzocht mededeling te doen over hun woningsituatie.

Brieven kunnen worden gezonden aan de afdeling Personeelzaken, Willemstraat 20, Eindhoven, onder ESB 5592.

R. Mees & Zoonen Bankiers en
Assurantie-makelaars**Rotterdam**Amsterdam - 's-Gravenhage
Delft - Schiedam - Vlaardingen

Wij verstrekken U alle gewenste inlichtingen op het gebied van de internationale handel. Ons 14-daags Bank-Bulletin, hetwelk speciaal ten behoeve van importeurs wordt uitgegeven, wordt U gaarne op aanvraag kosteloos toegezonden.

**Nederlandsche
Handel-Maatschappij, N.V.**

Hoofdkantoor: Amsterdam, Vijzelstraat 32

**ECONOMISCH-
STATISTISCHE BERICHTEN**Uitgave van het Nederlandsch Economisch Instituut
Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 120, Rotterdam-W.
Telefoon redactie: K 1800-52939. Administratie: K 1800-38040. Giro 8408.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steenweg 357, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 120, Rotterdam-W.

Abonnementenprijs: franco per post, voor Nederland en de Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f 29,—, overige landen f 31,— per jaar. Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts worden beëindigd per ultimo van het kalenderjaar.

Losse nummers 75 cts.

Aangetekende stukken in Nederland aan het Bijkantoor Westzeedijk, Rotterdam-W.

Advertenties. Alle correspondentie betreffende advertenties te richten aan de Koninklijke Nederlandsche Boekdrukkerij H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam (Telefoon 69300, toestel 1 of 3).

Advertentie-tarief f 0,30 per mm. Contract-tarieven op aanvraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten” f 0,60 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt zich het recht voor om advertenties zonder opgave van redenen te weigeren.

Werkers van het 22ste uur

Jaarlijks wordt ons land verrijkt met een groot aantal gediplomeerden op velerlei gebied. Naast de zeer velen, die hun diploma verwerven na dagonderwijs te hebben gevolgd, is er een groot aantal gediplomeerden, dat reeds in het arbeidsproces is opgenomen en zich door middel van „aanvullend” onderwijs — dat wij, aangezien dit groten-deels in de avonduren wordt gegeven en de studie zelve veelal gedurende de avonduren of de overige vrije tijd zal moeten geschieden, zonder ons aan te veel overdrijving schuldig te maken „avondonderwijs” willen noemen — heeft bekwaamd.

Dat het hier om grote aantallen gediplomeerden moet gaan wordt reeds aanstonds duidelijk uit de geslaagden-cijfers van enkele der vele examens, die in ons land periodiek plegen te worden afgenomen. In 1953 werden voor 118 takken van ambachts-, klein- en groothandelsbedrijven enz. in totaal 13.971 vakdiploma's uitge-reikt; 11.350 kandidaten behaalden het middenstands-diploma algemene handels-kennis; 6.115 personen gaven op examens van de Nederlandse Associatie blijk over voldoende kennis hunner moedertaal dan wel van vreemde talen te beschikken; 5.806, 1.261 en 970 geslaagden voor het praktijkdiploma boekhouden, resp. voor M.B.A. en S.P.D. versterkten de gelederen der „ordinaire”, „super”- en „hyper”-boekhouders en ten slotte keerden van M.O.-examens 864 kandidaten verheugd huiswaarts ¹⁾.

De hierboven gekwantificeerde vreugde wordt getemperd door het aan examens onverbrekkelijk verbonden verschijnsel, dat niet alle kandidaten slagen. De zojuist

¹⁾ De gegevens betreffende de vakdiploma's zijn ontleend aan „Sprekende cijfers”, een uitgave van het Directoraat-Generaal voor de Middenstand; alle overige gegevens aan de „Statistiek van het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs” van het C.B.S.

genoemde aantallen geslaagden voor vak-, middenstands-, talen-, boekhoudexamens, M.B.A., S.P.D. en M.O. maakten in 1953 resp. 61, 58, 40, 36, 33, 39 en 34 pCt van het aantal deelnemers aan deze examens uit. Wekken deze aantallen en percentages, die zoals gezegd slechts betrekking hebben op enkele examens, reeds de indruk, dat het aantal personen, dat zich na het dagelijks werk nog met studie bezig houdt, groot is, deze indruk wordt nog versterkt door de wetenschap dat de deelnemers aan examens slechts een fractie vormen van het totaal aantal studerende, omdat vele cursussen langer dan een jaar, soms vele jaren, duren en omdat er altijd afvallers zijn.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft ons desgevraagd een raming verstrekt van het aantal personen, dat in ons land „avondonderwijs” geniet. De in nevenstaand staatje vermelde cijfers hebben betrekking op 1 Januari 1954. Bij de beoordeling dezer gegevens dient te worden bedacht, dat de aantallen zeer grof zijn benaderd op basis van kandidaten en geslaagden voor examens. Voorts zijn de cursisten van het schriftelijk onder-

Opleiding	Aantal studerende (× 1.000)
Nijverheidsonderwijs, waaronder begrepen de aantallen van het niet-gesubsidieerde vakonderwijs (academies, modevak-scholen, conservatoria e.d.)	151,5
Land- en tuinbouwonderwijs, waaronder begrepen lagere scholen en cursussen, vak- en winterscholen en een klein deel der middelbare scholen	50,5
Handelsavondscholen	19,0
Avond-U.L.O. en avondlycea	7,0
Onderwijzersopleiding, waaronder voor kleuter-, lager- en nijverheidsonderwijs	17,0
Middenstandsopleiding algemene handelskennis	23,5
Nederl. Associatie van praktijkexamens	40,0
Semi-wetenschappelijke opleidingen, waaronder de niet-academische opleidingen voor accountants, notarissen, Geestelijke stand en middelbare akten	10,0
Andere opleidingen, waaronder S.P.D., tolk-vertaler en handelsbriefwisseling	3,5
Totaal, inclusief dubbelstellingen	322,0

wijs — volgens een globale raming van het C.B.S. volgen 125.000 personen schriftelijke cursussen — slechts in het staatje opgenomen voor zover zij de aldaar vermelde opleidingen genoten. Ruw geschat, volgen alleen al ca 50.000 personen schriftelijke cursussen zonder een examen te beoogen en ten slotte is een aantal avondonderwijs genietenden niet statistisch te achterhalen. Rekening houdend met deze factoren zal het aantal personen in ons land, dat zich in de avonduren door studie een of andere bekwaamheid poogt te verwerven, liggen in de orde van grootte van 400 à 450.000. Z.

INHOUD

	Blz.		Blz.
Werkers van het 22ste uur, door Drs J. H. Zoon	243	Het handelsonderwijs in verband met de behoefte van het bedrijfsleven, door L. de Waal	258
De situatie op de arbeidsmarkt, door Dr Ir D. R. Mansholt	245	Vorming van ambtenaren, door Prof. Dr G. A. van Poelje	260
Enige aspecten van de ontwikkeling van de Nederlandse beroepsbevolking, door Drs J. A. Links en Drs C. P. van Rijn	248	De wijze waarop in Nederland samenwerking werd bereikt voor de oprichting van het „Nederlands Studiecentrum voor Doelmatige Bedrijfs-leiding”, door Prof. Ir F. M. Roeterink	263
Het landbouwonderwijs in Nederland en zijn betekenis voor het landbouwbedrijfsleven, door Ir N. J. A. van Keulen	252	De betekenis, de organisatie en de omvang der versnelde scholing, door Mr J. A. Berger	266
Vernieuwing van het technisch onderwijs, door Prof. Dr B. C. J. Lievegoed	256		

COMMISSIE VAN REDACTIE: C. van den Berg; Ch. Glasz; L. M. Koyck; H. W. Lambers; J. Tinbergen; F. de Vries. Redacteur-Secretaris: A. de Wit. Adjunct Redacteur-Secretaris: J. H. Zoon.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. Vlerick.

De arbeidsmarkt en haar toekomstige voorziening

Dit speciale nummer heeft tot doel voorlichting te geven omtrent de arbeidsmarkt en haar toekomstige voorziening, zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin. Hiertoe wordt in een tweetal artikelen een indruk gegeven van de huidige situatie op de arbeidsmarkt en van de ontwikkeling onzer beroepsbevolking; in de andere artikelen wordt uiteengezet, welke eisen aan de arbeidskrachten door bedrijfsleven en Overheid worden gesteld en hoe de opleiding er toe bijdraagt, of kan bijdragen, de arbeidskrachten aan deze eisen te doen beantwoorden. De meer algemene opleidingen zijn behandeld in een drietal artikelen over het landbouw-, het technisch en het handelonderwijs; de specifieke opleidingen, welke dienen te voorzien in de behoeften van de Overheid, en de behoeften van het bedrijfsleven aan hoger kader, worden behandeld in artikelen over vorming van ambtenaren en management-opleiding. Het laatste artikel is gewijd aan versnelde scholing, welke beoogt de mobiliteit van de arbeid te vergroten.

Le marché du travail et son approvisionnement dans l'avenir

Ce numéro spécial a pour but de donner des informations au sujet du marché du travail et de son approvisionnement dans l'avenir, aux Pays-Bas, tant au point de vue quantitatif que qualitatif. A ce sujet l'on consacre dans deux articles une étude générale sur la situation actuelle du marché du travail et du développement de la population professionnelle. Dans les autres articles l'on décrit les exigences qui sont demandées à la main d'oeuvre par l'industrie et les services publics et la façon dont la formation professionnelle contribue ou peut contribuer à la solution de ce problème. La formation professionnelle générale est traitée dans une série de trois articles concernant l'enseignement de l'agriculture, de la technique et du commerce. Deux articles traitent les problèmes spécifiques de la formation professionnelle des fonctionnaires et pour postes de direction dans l'industrie. Le dernier article est consacré à la formation accélérée qui vise à augmenter la mobilité de la main d'oeuvre.

F. KLOOS EN ZONEN'S WERKPLAATSEN N.V.

gevestigd te Kinderdijk
(Gem. Alblisserdam)

Uitgifte

van

nom. f 813.000.- aandelen

elk groot nom. f 1.000.- aan toonder,

ten volle gerechtigd tot het dividend over het boekjaar 1955 en volgende boekjaren,

tot de koers van 105 pCt.

uitsluitend voor houders van claims van de thans uitstaande aandelen in de verhouding van drie nieuwe aandelen van nom. f 1.000.- op vier oude aandelen van nom. f 1.000.-. Als claims zijn aangewezen de dividendbewijzen nrs. 20, 21 en 22 van de uitstaande aandelen (welke voorlopig in de vorm van receipten zijn uitgegeven).

Bij inschrijving op iedere f 1.000.- nieuw aandeel moeten vier dividendbewijzen nrs. 20 en/of 21 en/of 22 van de receipten van bestaande aandelen worden ingeleverd.

Ondergetekende bericht, dat zij op

Vrijdag, 1 April 1955

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 4 uur, de inschrijving openstelt bij haar kantoren te Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage, op de voorwaarden van het prospectus dd. 25 Maart 1955.

Exemplaren van het prospectus en inschrijvingsbiljetten, alsmede - tot een beperkt aantal - van de statuten en van het jaarverslag over 1954 zijn bij de inschrijvingskantoren verkrijgbaar.

Amsterdam, 25 Maart 1955.

AMSTERDAMSCH E BANK N.V.

ECONOMISCH DOCTORANDUS

35 j., 6 j. account. ass., thans 6 j. werkz. in Frankrijk als procuratiehouder in groot industrieel bedrijf, Frans en Duits perfect beheersend, wenst van functie te veranderen en

ZOEKT NIEUWE INTERESSANTE WERKKRING MET GOEDE TOEKOMSTMOGELIJKHEDEN Binnen- of Buitenland.

Aanbiedingen onder no. E.S.B. 13-1, Postbus 42, Schiedam.

indola N.V.

gevestigd te Voorburg (Z.H.)

Uitgifte van

f. 1.010.000.- GEWONE AANDELEN

in stukken van f 500.-, ten volle delende in de resultaten van het boekjaar 1955 en volgende boekjaren, uitsluitend voor houders of kopers van claims.

Ondergetekende bericht dat de inschrijving op bovengenoemde uitgifte

tot de koers van

100 pCt.

op

WOENSDAG 6 APRIL 1955

van des voorm. 9 tot des nam. 4 uur

zal openstaan bij haar kantoren te Rotterdam, Amsterdam, 's-Gravenhage en Rijswijk, op de voorwaarden van het prospectus d.d. 28 Maart 1955.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten, alsmede, in beperkt aantal, jaarverslagen over 1954, statuten der vennootschap en de tekst van een in de aandeelhoudersvergadering van 16 Maart 1955 aanvaard voorstel tot statutenwijziging, zijn bij de kantoren van inschrijving verkrijgbaar.

ROTTERDAMSCH E BANK N.V.

De situatie op de arbeidsmarkt

De daling, welke reeds in de laatste maanden van 1952 in de stand van de werkloosheid viel te constateren, onderging ten gevolge van de stormramp een tragisch-krachtige impuls, welke zich in de daarop volgende maanden van 1953 en ook in 1954 voortzette onder invloed van een conjuncturele opbloei, welke zich in alle sectoren van het economisch leven deed gevoelen. De werkloosheid van mannen, welke in 1950 gemiddeld 71.000 bedroeg, steeg in 1952 tot 130.000 om vervolgens te dalen tot 94.000 in 1953 en 70.000 in 1954. In promilles van de mannelijke beroepsbevolking uitgedrukt steeg de gemiddelde werkloosheid van 1950 tot 1952 van 25 tot 42 ‰ om vervolgens in 1953 en 1954 te dalen tot 30 en 22 ‰. Aangenomen mag worden, dat in 1955 de gemiddelde geregistreerde arbeidsreserve van mannen niet veel zal afwijken van het gemiddelde van 1954. Gezien de hoge werkloosheidscijfers in de eerste maanden van 1954, waardoor het gemiddelde van dat jaar nog belangrijk werd beïnvloed, kan het gemiddelde van 1955 bij handhaving van het werkgelegenheidsniveau van de tweede helft van 1954 zelfs nog verder dalen tot rond 65.000. Deze zeer gunstige ontwikkeling op de arbeidsmarkt doet voor het aanbod van arbeidskrachten een gunstige proportionaliteit ontstaan, welke vooral voor de schaarse geschoolde vakarbeiders uitstekende arbeider biedt, doch ook de kwalitatief minder toegepaste arbeider gemakkelijker een plaats in het productieproces doet bezetten.

De economische situatie van ons land vertoont een toestand van volledige tewerkstelling, waarbij de geregistreerde arbeidsreserve voornamelijk gevormd wordt door de componenten van de normale werkloosheid, t.w. wrijvingswerkloosheid, seizoenwerkloosheid en werkloosheid van minder geschikten. Deze normale werkloosheid wordt veroorzaakt door factoren, welke ten allen tijde in de maatschappij optreden en een min of meer onvermijdbaar karakter dragen. Zij hangen samen of met het klimaat, of met de persoonlijke eigenschappen van een bepaalde categorie van arbeidskrachten, of met de structuur van onze arbeidsmarkt. Slechts de gevolgen van deze factoren kan men trachten zoveel mogelijk in te perken: de seizoenwerkloosheid door een betere spreiding der werkzaamheden over het jaar, de wrijvingswerkloosheid door opvoering van de efficiency bij de arbeidsvoorziening, de werkloosheid van minder geschikten door herscholing, revalidatie en reclassering.

De omvang van deze normale werkloosheid — gezien als de werkloosheid bij een toestand van volledige tewerkstelling, waarbij geen overschotten en tekorten voorkomen — wordt door het Rijksarbidsbureau op gemiddeld 65.000 mannen becijferd. In dit gemiddelde is begrepen een gemiddelde seizoenwerkloosheid, welke met behulp van een genormaliseerd seizoenpatroon wordt berekend op rond 25.000 mannen per jaar; alsmede een werkloosheid van minder geschikten — personen die psychisch en karakterologisch of lichamelijk tekort schieten om nog regelmatig een redelijke arbeidsprestatie te kunnen leveren, doch niettemin niet als volkomen ongeschikt kunnen worden aangemerkt —,

welke categorie empirisch op rond 15.000 mannen is vastgesteld.

Aldus bepaald is de normale werkloosheid een theoretische minimum reserve bij een toestand van volledige tewerkstelling en als zodanig een vergelijkingscijfer om de werkelijke gemiddelde werkloosheid van een bepaald jaar op haar intrinsieke waarde te toetsen. Keren wij daarom terug naar de gemiddelde werkloosheid van 1954, welke rond 70.000 mannen bedroeg.

De zeer gunstige conjunctuur en de daarmee gepaard gaande spanning op de arbeidsmarkt waren oorzaak dat de seizoenwerkloosheid in dat jaar lager was dan normaal. De vertraging in de landbouwwerkzaamheden door het ongunstige weer in 1954 hield de seizoenarbeiders langer vast dan normaal, terwijl de krappe arbeidsmarkt er toe leidde, dat men seizoenarbeiders in mindere mate tijdens het slappe seizoen ontsloeg om niet het gevaar te lopen, dat zij arbeid gedurende langere tijd in andere bedrijfstakken prefereerden en dus op het gewenste tijdstip niet meer ter beschikking zouden komen. De lange duur van de winter 1954/1955 doet voor het laatstgenoemde jaar waarschijnlijk weer zulke vertragingen optreden. De gemiddelde seizoenwerkloosheid lag voor 1954 door de genoemde omstandigheden lager dan normaal en bedroeg ongeveer 23.000 mannen.

De wrijvingswerkloosheid onderging evenzeer de invloed van de conjunctuur: de roulering is in deze tijd van schaarste sneller, waardoor de rouleringsduur wordt verkort en vaak zelfs tot nul wordt gereduceerd, zodat de wrijvingswerkloosheid slechts ten dele in de geregistreerde arbeidsreserve tot uiting komt. Met behulp van de ramingen der 159 Gewestelijke Arbeidsbureau's en Nevenbureau's werd de omvang van de wrijvingswerkloosheid voor 1954 bepaald op gemiddeld 19.000 mannen. Voor 1955 kan evenzeer een lager dan normale frictiewerkloosheid worden geraamd.

De werkloosheid van minder geschikten lag eveneens lager dan normaal, aangezien het bedrijfsleven voor de eenvoudigste taken bij de huidige krappe arbeidsmarkt bereid is een zwakkere selectie toe te passen en vooral bij werkzaamheden van kortere duur of van incidentele aard ook minder geschikten tewerk te stellen. De omvang van deze categorie werd voor 1954, eveneens met behulp van de Gewestelijke Arbeidsbureau's, geraamd op gemiddeld 13.000 mannen.

De normale werkloosheid bedroeg derhalve in 1954 gemiddeld 55.000 mannen. Er resteerde derhalve nog een niet-normale werkloosheid van gemiddeld 15.000 mannen, welke gezien het ontbreken van conjuncturele werkloosheid en de kwantitatief te verwaarlozen incidentele werkloosheid als structurele werkloosheid moet worden aangemerkt.

De meest bepalende oorzaak van de structurele werkloosheid is in Nederland het achterblijven van de werkgelegenheid bij de groei van de beroepsbevolking in verschillende delen van het land, met name vooral in de agrarische gebieden en de veenkoloniën. Door het verlenen van bepaalde faciliteiten bij industrievestiging en door bevordering van migratie door subsidie in verblijfs- en verplaatsingskosten alsmede door toewijzing van migratiewoningen, wordt door de Overheid de mobiliteit van de arbeidskracht vergroot. Daarnaast bestaat er echter ook in gebieden waar deze discrepantie tussen werkgelegenheid en beroepsbevolking niet bestaat

een structureel arbeidersoverschot, dat wordt veroorzaakt door de afwijkende structuur van de vraag ten opzichte van het aanbod. Met name is er een categorie van kantoorbedienden en vertegenwoordigers, die door hogere leeftijd en lagere opleiding niet aan de bestaande vraag voldoet. Ook oudere bakkers-, slagers- en kappersbedienden komen niet meer aan de slag, zelfs nu het aanbod van jeugdigen in deze beroepen sterk vermindert, omdat hun loon te hoog wordt.

Het verschijnsel van de structurele werkloosheid vindt derhalve zijn oorzaak in structuurveranderingen in de maatschappij, in een bepaalde bedrijfstak of in bepaalde beroepen. De structuurwerkloosheid komt echter in het algemeen neer op de hoofden van de ouderen en de ongeschoolden. Dezen toch worden het eerst uitgestoten in tijden van afnemende bedrijvigheid, terwijl in tijden van opgaande conjunctuur de jongeren het eerst worden opgenomen. Vandaar ook dat de structuurwerklozen, welke thans nog geregistreerd staan, juist voornamelijk tot de oudere arbeidskrachten behoren.

De structuurwerkloosheid wordt in haar totaal als het *arbeidersoverschot* aangemerkt, zodat dit in 1954 gemiddeld rond 15.000 mannen bedroeg. Verdeeld naar de beroepen komen de grootste overschotten voor in de lager gekwalificeerde beroepen, zoals bijv. de losse arbeiders, en voorts onder de landarbeiders, grondwerkers, chauffeurs en kantoorbedienden.

Onderstaande tabel geeft een verdeling van de omvang van het gemiddelde arbeidersoverschot van mannen in 1954 naar enkele beroepen en beroepsgroepen.

TABEL I.

Omvang van het gemiddelde arbeidersoverschot in 1954 naar beroepen

Beroepen en beroepsgroepen	Aantal
Lager gekwalificeerde beroepen	6.300
Grondwerkers	1.200
Landarbeiders	3.200
Kantoorbedienden	1.000
Chauffeurs	400
Vertegenwoordigers	500
Maatkleermakers	400
Sigarenmakers	200
Overige	1.800
Totaal	15.000

In onderstaande tabel is een spreiding van de overschotten over de provincies gegeven, waaruit blijkt dat Noord-Brabant en Drenthe het grootste overschot hebben, terwijl dit in Zeeland en Limburg zeer gering is.

TABEL II.

Omvang van het arbeidersoverschot in 1954 per provincie

Provincie	Aantal
Groningen	1.800
Friesland	1.600
Drenthe	2.100
Overijssel	900
Gelderland	1.600
Utrecht	900
Noord-Holland	1.300
Zuid-Holland	1.600
Zeeland	200
Noord-Brabant	2.600
Limburg	400
Totaal	15.000

Bepaalde rayons in ons land zijn aan te wijzen als gebieden, waar het arbeidersoverschot sterk is geconcentreerd, t.w. de rayons Emmen, Stadskanaal, Borger, Coevorden, Winschoten, Etten en Buitenpost, in welke rayons de overschotten meer dan 30% van de mannelijke beroepsbevolking uitmaken. Ook in de rayons Drachten,

Heerenveen, Dokkum en Hardenberg zijn de overschotten nog relatief hoog.

Naast de geregistreerde overschotten, welke hiervóór zijn vermeld, dient ook nog een deel van de *verborgen* werkloosheid als overschot te worden aangemerkt. Deze verborgen werkloosheid doet zich voornamelijk voor in het kleine land- en tuinbouwbedrijf, waar inwonende zoons en andere familieleden een economisch onvolwaardige taak vervullen. Economische ontsluiting van deze gebieden, sociale voorlichting en -voorzieningen doen dit overschot geleidelijk afnemen. De omvang van dit overschot is moeilijk te benaderen.

Tegenover het relatief geringe beschikbare arbeidersoverschot staan belangrijke *arbeiderstekorten*, welke bij de sterke uitbreiding van de werkgelegenheid in 1954 een grote omvang aannamen en ook thans nog bezitten. Deze omvang komt slechts ten dele tot uiting in de bij de Gewestelijke Arbeidsbureau's geregistreerde vraag. Bovendien moet de normale wrijvingsvraag en een deel van de seizoenvraag niet als tekort worden aangemerkt aangezien daaraan binnen afzienbare tijd wordt voldaan. Door na te gaan zowel de door het bedrijfsleven gewenste als de bij de huidige stand van de arbeidsmarkt realiseerbaar geachte uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen in 1954, werd een indicatie verkregen voor de omvang van de arbeiderstekorten, welke dan behalve de geregistreerde vraag ook de niet-geregistreerde personeelsbehoefte van het bedrijfsleven omvat, uitgedrukt in manjaren. Dit in afwijking van de jongste publicatie van het C.B.S., welke de tekorten per eind September 1954 weergeeft.

De tekorten aan mannelijke arbeidskrachten doen zich in vrijwel alle bedrijfstakken voor, echter voornamelijk in de bouwnijverheid, de metaalnijverheid en de voedings- en genotmiddelenindustrie. In de meeste rayons is van meer of minder belangrijke tekorten sprake ook in beroepen waarin de overschotten voorkomen. In dergelijke gevallen passen de overschotten wat leeftijd en vakbekwaamheid betreft niet op het tekort.

Een samenvatting van de ramingen van de Gewestelijke Arbeidsbureau's geeft voor 1954 een gemiddeld arbeiderstekort aan van rond 43.000 mannen. In 1954 was gedurende het jaar van een stijging van het tekort sprake; voor 1955 wordt een geleidelijke vermindering van de spanning verwacht onder invloed van een beperking bij de bouw van projecten waarvoor nog Rijksgoedkeuring vereist is, door toenemende mechanisatie en door de grotere aanwas van vaklieden na het Ambachtsonderwijs, de Rijkswerkplaatsen voor Vakontwikkeling en de scholing in de bedrijven. In tabel III zijn de tekorten voor 1954 verdeeld naar een aantal beroepen.

Hieruit blijkt dat de tekorten zich vooral bij de vaklieden voordoen, waarbij de metaal- en de bouwnijverheid wel sterk naar voren komen. Ook in de meer eenvoudige beroepen, welke als lager gekwalificeerde beroepen zijn vermeld, is eveneens van een ernstig tekort sprake.

De onder „overige beroepen” samengevatte tekorten bevatten o.a. betontimmerlieden, machinale houtbewerkers, gereedschapmakers, koperslagers, instrumentmakers, vliegtuigmonteurs, spinners, bolknakwerkers en jongste bedienden, waaraan tekorten van gemiddeld 200 à 300 worden geraamd.

De tekorten liggen vrij regelmatig over het land verspreid, waarbij uiteraard de agrarische provincies met de minste tekorten naar voren komen. De tekorten in de metaalberoepen vindt men voornamelijk in de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland, Gelderland, Overijssel en

TABEL III.

Gemiddelde arbeiderstekorten in 1954 naar beroepen

Beroepen en -groepen	Aantal
Totaal tekorten	43.000
waaronder:	
lager gekwalificeerde beroepen	10.500
mijnarbeiders	1.100
machinebankwerkers	1.900
constructiebankwerkers	1.100
matrozen	1.100
metselaars	800
timmerlieden (woning)	800
timmerlieden (burger)	600
schilders	800
meubelmakers	700
metaaldraaiers	800
ijzerwerkers	900
havenarbeiders	600
overige beroepen	21.300

Noord-Brabant; de tekorten aan mijnarbeiders komen uiteraard slechts in de provincie Limburg voor, terwijl de tekorten aan spinners en wevers zich voornamelijk in Twente en in Noord-Brabant voordoen. Aan havenarbeiders en matrozen bestaan in Rotterdam en Dordrecht belangrijke tekorten. De spreiding van de tekorten over de provincies geeft het volgende beeld:

TABEL IV.

Gemiddelde tekorten aan mannelijke arbeidskrachten in 1954 per provincie

Provincie	1954
Groningen	1.400
Friesland	700
Drenthe	200
Overijssel	2.600
Gelderland	2.500
Utrecht	1.600
Noord-Holland	7.500
Zuid-Holland	14.500
Zeeland	700
Noord-Brabant	5.800
Limburg	5.500
Nederland	43.000

Over de arbeidsmarkt voor vrouwen is in het voorgaande niet gesproken. De geregistreerde werkloosheid van vrouwen is naar verhouding zeer gering. De sterk uitbreidende behoefte aan vrouwelijke arbeidskrachten kwam tot uitdrukking in een algemeen tekort, doch dit beroerde de werkloosheid van de vrouwen nauwelijks. Deze daalde van gemiddeld 7.900 in 1953 tot 5.900 in 1954. Hierbij zij nog opgemerkt dat gehuwde vrouwen niet-kostwinsters statistisch niet als werkloos worden geregistreerd en derhalve in bovenstaande cijfers niet zijn opgenomen.

Overschotten aan vrouwelijke arbeidskrachten komen slechts voor als latent overschot, waarvan moeilijk is na te gaan in hoeverre hiervan bij industrievestiging arbeidskrachten beschikbaar komen.

De omvang van de tekorten aan vrouwelijke arbeidskrachten werd in 1954 op gemiddeld 25.000 geraamd. De bedrijfstakken waarin deze tekorten het sterkst spreken zijn in tabel V weergegeven, waarbij de opgenomen aantallen slechts beogen een globale orde van grootte van deze tekorten aan te geven.

Hoewel de tekorten aan vrouwelijke arbeidskrachten in alle provincies belangrijk zijn, zijn toch bepaalde provincies aan te wijzen waar deze tekorten het grootst zijn, nl. Noord-Brabant, Noord-Holland, Zuid-Holland, Overijssel, Limburg en Gelderland.

Uit de voorgaande beschouwingen blijkt, dat op dit ogenblik mag worden gesproken van volledige werkgelegenheid in Nederland. Het spreekt wel vanzelf, dat dit enerzijds gepaard gaat met spanningen op de arbeids-

(Advertentie)

TABEL V.

Geraamde tekorten aan vrouwelijke arbeidskrachten in 1954 in verschillende bedrijfstakken

Bedrijfstakken	1954
Totaal tekorten	25.000
waaronder:	
Confectiebedrijven	4.500
Wasserijen	1.000
Schoenen- en lederindustrie	1.000
Metaalnijverheid	2.000
Textielnijverheid	2.500
Voedings- en genotmiddelen	2.000
Handels- en kantoorpersoneel	2.000
Huishoudelijk personeel	5.000

markt op bepaalde plaatsen en in bepaalde bedrijfstakken, terwijl anderzijds werkloosheid elders kan voorkomen. Men beseffe echter, dat de in het voorgaande aangegeven aantallen van gemiddeld 70.000 mannen, die in 1954 als werkloos geregistreerd stonden, moeten worden gezien tegenover tekorten van 43.000 mannen. Dit betekent, dat het van het grootste belang is, zoveel als mogelijk is, de bezwaren verbonden aan hun inschakeling in het arbeidsproces te overwinnen. Niet in de eerste plaats in het belang van de nationale economie, maar in het bijzonder terwille van het sociale belang van deze categorie van werkloze arbeiders. Men diene echter deze cijfers mede te bezien op het totaal van de Nederlandse beroepsbevolking. Deze bedroeg in 1954 gemiddeld 3.119.000 mannelijke beroepsbeoefenaren en 972.000 vrouwelijke beroepsbeoefenaren. Ook houde men in het oog, dat men in de eerstkomende jaren rekening heeft te houden met een behoefte aan nieuwe arbeidsplaatsen van rond 45.000 per jaar, als gevolg van de bevolkingsaanwas, terwijl dit aantal in 1960 en volgende jaren nog belangrijk zal stijgen als gevolg van de hoge na-oorlogse geboortecijfers. Ook moge worden genoemd de toename van het aantal ouderen, dat niet meer werkzaam is in het arbeidsproces en de invloed hiervan op de arbeidsmarkt, waarvan aard en omvang niet hier konden worden besproken.

Enige daling van de werkgelegenheid kan om deze redenen spoedig een einde maken aan de toestand van volledige werkgelegenheid. In de eerste plaats kan zulks ten gevolge hebben een afvloeiing van die personen, welke niet geheel en al volwaardig zijn, waar ook van personen, wier dienstverband onder de tegenwoordige omstandigheden bij tijdelijke teruggang van de produc-

tie, dan wel als gevolg van minder grote behoefte, blijft gehandhaafd. Ook kan het zijn, dat in bepaalde bedrijfstakken dan een hogere productiviteit bij een lagere productie tot afvloeiing zal leiden. Dit beeld zal zich verscherpen naarmate de vraag naar arbeidskrachten zal afnemen. Ook is op het geheel van de arbeidsmarkt van invloed de internationale situatie, alsmede het effect van het geheel der door de Overheid te nemen maatregelen tot voorkoming of bestrijding van werkloosheid, bijv. door het uitvoeren van openbare werken.

Men diene mede in het oog te houden de ontwikkeling der techniek, welke in bepaalde bedrijfstakken kan leiden

tot een verschuiving van de verhouding van het aantal geschoolde tot het aantal geoefende of ongeschoolde arbeiders. Daarnaast heeft deze ontwikkeling invloed op de verhouding van seizoen- en structurele werkloosheid. Een en ander betekent, dat naast de kwantitatieve omvang van de werkloosheid, de bestudering van de kwalitatieve samenstelling van de werkloosheid in al haar onderdelen wellicht van nog grotere betekenis is ¹⁾.

¹⁾ Schrijver dezes wil op deze plaats zijn medewerker H. P. M. Willebrands, Chef van het Bureau Arbeidsmarktonderzoek van het Rijksarbeidsbureau, voor zijn belangrijke bijdrage bij de samenstelling van dit artikel dank zeggen.

²⁾ -Gravenhage.

Dr Ir D. R. MANSHOLT.

Enige aspecten van de ontwikkeling van de Nederlandse beroepsbevolking

Inleiding.

De werkgelegenheidspolitiek vormt een centraal punt in het sociaal-economisch beleid van de Regering. Hierbij moet niet alleen worden gedacht aan de conjuncturele zijde van de werkgelegenheid, maar ook aan het structurele aspect. Helaas zal ons in dit artikel de ruimte ontbreken om diep op het verband tussen beide aspecten in te gaan. Hier zullen voornamelijk de structurele problemen aan de orde worden gesteld.

Het zal, op zijn zachtst gesproken, eigenaardig lijken, dat anno 1955 bij een, door iedereen onderkende, overspannen toestand op de arbeidsmarkt, aandacht wordt gevraagd voor de structurele kant van het werkgelegenheidsprobleem.

Het centrale probleem van de ontwikkeling van de Nederlandse beroepsbevolking kan als volgt in het kort worden geformuleerd. Indien de onderdelen van een organisme niet gelijkmatig met elkander opgroeien moeten er spanningen ontstaan. Het organisme, waar wij op doelen, is de wereldhuishouding, of op kleinere schaal, de Europese huishouding. Nederland vormt een deel van een groot geheel, waarmee het naar twee kanten verbindingen heeft, nl. aan de export- en aan de importzijde. Onze import is in hoge mate afhankelijk van onze productie. Deze wordt weer bepaald door de ontwikkeling van de productiviteit en de beroepsbevolking. Naarmate onze beroepsbevolking dus stijgt, zal onze importbehoefte toenemen. Onze export daarentegen is op zijn beurt afhankelijk van de ontwikkeling van de productie, en derhalve van de stijging der bevolking in het buitenland, met name in Europa, waar ca 70 pCt van onze uitvoer wordt afgezet. Voor zover onze beroepsbevolking sterker uitbreidt dan in het buitenland het geval is, zal de import de neiging hebben zich sterker uit te breiden dan de export. Hier ziet men het centrale probleem van onze sterke bevolkingsuitbreiding. Tevens ziet men dat het andere zorgkind van onze economie — de betalingsbalans — ondanks de conjuncturele overschotten der laatste jaren, hiermede nauw verbonden blijft. Dit probleem is voor Nederland mede daarom zo zwaar, doordat onze in- en uitvoer t.o.v. ons nationale inkomen zo enorm hoog zijn. Onze invoer van goederen en diensten bedraagt nl. niet minder dan 54 pCt van ons nationale inkomen tegenover bijv. in Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en West-Duitsland, resp. 14, 23 en 15 pCt.

Beziet men alleen de toenemingen van nationaal inkomen en invoer, dan ligt de verhouding in Nederland nog ongunstiger. Tegenover een stijging van het nationale in-

komen in de periode van 1948 tot 1954 met ca f 6 mrd in prijzen van 1948, stond een toeneming van de invoer, eveneens in prijzen van 1948 met ca f 5,45 mrd, hetgeen derhalve neerkomt op een marginale invoerquote van 0,91. De invoerquote op lange termijn gezien ligt weliswaar iets lager, maar zal toch nog ca 0,7 bedragen.

Ook in andere opzichten schept de sterke toeneming der Nederlandse beroepsbevolking problemen. De voornaamste zijn wel, dat de aanwas niet proportioneel over alle sectoren van het economische leven kan worden verdeeld en dat de benodigde investeringen bepaalde moeilijkheden met zich brengen. Alvorens in te gaan op een nadere behandeling van de aangesneden vraagstukken, zal eerst de stijging van de beroepsbevolking in Nederland en in enige ons omringende landen nader worden gezien. Uiteraard zal hierbij de meeste aandacht worden geschonken aan Nederland.

De ontwikkeling in Nederland gedurende de periode 1947-1954.

De grootte van de beroepsbevolking vertoont, veel meer dan andere economische grootheden, een betrekkelijk stabiele ontwikkeling. Hierbij spelen zowel demografische als niet-demografische factoren een rol. De demografische factoren bepalen de grootte en samenstelling van de totale bevolking, terwijl de niet-demografische factoren, die in het economische en sociale vlak liggen, de hoogte van de percentages beroepsbeoefenaren in de verschillende leeftijdsklassen en bij beide sexen beïnvloeden.

Het spreekt vanzelf, dat de *demografische factoren* over het algemeen slechts een zeer geleidelijke verandering in de grootte en samenstelling van de beroepsbevolking kunnen teweeg brengen. Een uitzondering hierop vormt de na-oorlogse geboortetop, die na 1960 een sterke uitzetting van de jaarlijkse aanwas der beroepsbevolking zal veroorzaken. Hierop zullen wij later echter nader ingaan.

De leeftijdsverdeling van de bevolking heeft directe invloed op het aanbod van arbeid, daar de percentages beroepsbeoefenaren in de onderscheiden leeftijdsklassen grote verschillen vertonen. Het percentage van de Nederlandse bevolking, dat in de beroeps geschikte leeftijdsklasse, 14 tot 65 jaar, valt, heeft echter sinds 1900 weinig verandering ondergaan. De voortgaande „vergrijzing” van onze bevolking heeft dan ook zeer weinig invloed uitgeoefend op de grootte van de beroepsbevolking.

Berekend is dat, bij constant blijvende percentages beoepsbeoefenaren in de verschillende leeftijdsklassen,

de beroepsbevolking in de achter ons liggende periode, 1947 tot 1954, met ca 45.000 personen per jaar zou zijn toegenomen. Dit betekent bij een gemiddelde beroepsbevolking in deze periode van ca 4,0 mln een jaarlijkse aanwas van ca 1,1 pCt. Hierbij is nog geen rekening gehouden met de buitenlandse migratie. Wij zullen dit de „ongecorrigeerde natuurlijke groei” noemen.

Zoals bekend, is er van 1947 af steeds sprake geweest van een emigratiesaldo. Dit saldo vermindert derhalve de feitelijke bevolking, waarbij dus reeds wel rekening is gehouden met de buitenlandse migratie en past men dan de constante percentages voor de onderscheidene leeftijdsklassen toe, dan verkrijgt men, wat wij zullen noemen de „gecorrigeerde natuurlijke groei”. Deze kan bij benadering worden gevonden door het emigratiesaldo van beroepsbeoefenaren van de ongecorrigeerde natuurlijke groei af te trekken. Alleen voor zover de percentages beroepsbeoefenaren in de verschillende leeftijdsklassen bij de migranten af zouden wijken van die bij de totale bevolking, zouden er verschillen kunnen optreden.

Afgezien van de autonome beïnvloeding door de Overheid, is de migratie sterk afhankelijk van de stand van de werkgelegenheid en werkloosheid in Nederland en de immigratielanden. Dit wordt wel zeer treffend geïllustreerd door het verloop van de emigratie in de laatste jaren. Bedroeg in 1952 het emigratiesaldo van beroepsbeoefenaren nog 22.000, bij een werkloosheid van ca 140.000 personen, in 1954 was het saldo, onder invloed van de lage stand der werkloosheid in Nederland, nl. 74.000, teruggelopen tot slechts 12.000 personen. Symptomatisch is dat December 1954 zelfs een immigratiesaldo opleverde.

In de gehele periode 1948-1954 bedroeg het emigratiesaldo van beroepsbeoefenaren 81.000. De „gecorrigeerde natuurlijke groei” over de gehele periode bedroeg derhalve $7 \times 45.000 - 81.000 = 234.000$ personen. De *feitelijke toename* bedroeg echter over deze periode niet minder dan 542.000 personen. Er is dus een *extra toename* van 308.000 personen ofwel gemiddeld 44.000 per jaar opgetreden.

In tegenstelling tot de demografische factoren in het algemeen, veroorzaken de *niet-demografische factoren* wél fluctuaties op korte termijn in de omvang van de beroepsbevolking. Nu mag men de gesignaleerde extra-toename van de Nederlandse beroepsbevolking na de bevrijding niet alleen op rekening van conjuncturele, korte termijnschommelingen schrijven. Als dit het geval was, zou men na verloop van tijd, bij een omslag in de conjunctuur een sterke teruggang in de beroepsbevolking moeten verwachten. Gezien de enorme extra-toename moeten echter wel structurele factoren een rol hebben gespeeld, die zullen veroorzaken, dat de percentages van bepaalde categorieën beroepsbeoefenaren op een blijvend hoger niveau zullen komen te liggen.

Ondertussen kan er wel sprake zijn van zekere *conjuncturele schommelingen*, zoals tabel 1 laat zien.

Zoals men ziet is er in tijden van min of meer opgaande conjunctuur sprake van extra stijgingen, terwijl in een typische depressietijd als 1931-1935 duidelijk een daling kan worden geconstateerd. Verreweg het grootste gedeelte van de beroepsbevolking geeft zich, indien het werkloos is of wordt, op bij de arbeidsbureaux. Voor een klein gedeelte is dit echter niet het geval. In de recessie van 1953/54 in de Verenigde Staten is dit nog eens duidelijk gebleken. In de toentertijd gehouden polemiek zijn

TABEL 1.

De toename der beroepsbevolking in Nederland 1921-1954

Periode	Gecorrigeerde natuurlijke groei (× 1.000)	Feitelijke toename berekend uit werkgelegenheids- en werkloosheidsstatistieken (× 1.000)	Extra stijging	
			in de periode (× 1.000)	per jaar (× 1.000)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1921-1927	300	210	— 90	— 15
1927-1930	140	230	+ 90	+ 30
1930-1935	220	120	— 100	— 20
1935-1940	200	310	+ 110	+ 22
1921-1940	860	870	+ 10	+ 0,5
1947-1950	117	324	+ 207	+ 69
1950-1954	117	218	+ 101	+ 25
1947-1954	234	542	+ 308	+ 44

enige redenen opgesomd voor deze conjuncturele daling, die tot uiting kwam in het verschil tussen de — kleinere — toename van de werkloosheid en de — grotere — afneming van de werkgelegenheid. De voornaamste redenen zijn het blijven doorwerken der ouderen in de hausse en het definitieve ophouden bij ontslag, terwijl het bij de vrouwelijke beroepsbevolking zelfs op betrekkelijk grote schaal voorkomt, dat men zich bij ontslag niet als werkloos aanmeldt. De invoering van de werkloosheidswet zal in Nederland hierin wellicht verandering kunnen brengen.

Het ontbreken van adequate werkgelegenheidsstatistieken in Nederland maakt het bijkans onmogelijk dergelijke conjuncturele bewegingen in ons land nader te analyseren. De totale omvang der werkgelegenheid is weliswaar met een betrekkelijk grove graad van nauwkeurigheid bekend, doch in het beschikbaar komen treedt reeds een flinke vertraging op. Het onderscheid naar geslacht kan slechts worden naderd, terwijl de leeftijdsverdeling alleen maar uit de volkstelling, die éénmaal in de 10 jaren worden gehouden, kan worden afgeleid. Voor zover de benaderende cijfers (zie tabel 2) een indruk toelaten, mag worden geconstateerd, dat in Nederland in de jaren na 1950 inderdaad een conjuncturele daling in de vrouwelijke beroepsbevolking, althans in de industrie, is opgetreden. Dat er conjuncturele dalingen in andere sectoren van het economische leven, met name de dienstensector, zijn opgetreden, is niet vast te stellen. Waarschijnlijk is het echter niet, immers de andere sectoren zijn vooreerst minder conjunctureel en bovendien was de recessie ditmaal wel zeer speciaal in de industrie, en vooral in de confectie- en textielindustrie, waar vanouds veel vrouwen werken, geconcentreerd. Het is zelfs niet uitgesloten, dat zich in de dienstensector een zekere compenserende stijging heeft voorgedaan. Dit is echter slechts een gissing, en kan momenteel nog niet worden aangetoond.

TABEL 2.

De vrouwelijke beroepsbevolking in de periode 1947-1954
(× 1.000)

Jaar	Werkzame vrouwen		Werkloze vrouwen		Vrouwelijke beroepsbevolking	
	in totaal	in de industrie	in totaal	in de industrie	in totaal	in de industrie
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1947	830	209	3	1	833	210
1948		242		1		243
1949		258		1		259
1950	970	273	5	1	975	274
1951		270		2		272
1952		259		2		261
1953		268		1		269
1954		278		1		279

Er kan dus inderdaad sprake zijn van zekere conjuncturele schommelingen in de werkgelegenheid, speciaal bij de vrouwelijke beroepsbevolking, doch het gebrek aan een goede werkgelegenheidsstatistiek verhindert ons de omvang hiervan vast te stellen.

Zoals wij reeds hebben opgemerkt, moet de enorme extra-toeneming der totale beroepsbevolking van na de oorlog wel voor een groot gedeelte aan niet-conjuncturele factoren worden toegeschreven. Voor een deel kan zij namelijk worden verklaard door een *achterstand* in de toestroming naar de beroepsbevolking tijdens de oorlog ontstaan; dit geldt speciaal voor de eerste jaren.

Uit een vergelijking van de werkgelegenheidscijfers van 1938 en 1947 blijkt, dat de feitelijke toeneming ca 205.000 arbeiders omvatte, terwijl de gecorrigeerde natuurlijke groei ca 355.000 personen bedroeg. Er was in 1947 derhalve een achterstand van ca 150.000 personen ontstaan. Uit tabel 6 zal blijken, dat deze achterstand reeds begin 1949 was weggewerkt. Nadien is de beroepsbevolking wederom met ca 150.000 personen extra toegenomen.

Merkwaardig is dat de geconstateerde „absolute” achterstand in 1947 waarschijnlijk niet aan het vrouwelijke gedeelte der beroepsbevolking was te wijten. Het percentage vrouwelijke beroepsbeoefenaren lag immers, zowel tegenover de totale vrouwelijke bevolking als tegenover de beroepsgeschikte leeftijdsklasse, 14-65 jaar, in 1947 al hoger dan in 1930. Toch trad, zoals reeds uit tabel 2 bleek, een enorme stijging van het aantal werkende vrouwen tussen 1947 en 1950 op, namelijk ca 140.000. Dit cijfer krijgt nog meer reliëf, indien men het vergelijkt met de totale stijging over deze periode, die ca 207.000 personen omvatte. Het aantal mannen steeg dus slechts met 67.000. Dit is derhalve minder dan de helft van de toeneming van het aantal vrouwen, terwijl de totale mannelijke beroepsbevolking momenteel driemaal zo groot is als de vrouwelijke beroepsbevolking.

Met deze constatering zijn wij inmiddels op het terrein der *structurele veranderingen* aangeland. De grote structurele wijziging der laatste decennia is wel dat de vrouwen in de beroepsgeschikte leeftijdsklassen meer en meer bereid zijn aan het economische leven deel te nemen. Dit proces is door de oorlog versneld, doch was ook voor de oorlog reeds enigszins merkbaar, zoals uit tabel 3 blijkt.

TABEL 3.

Vrouwelijke beroepsbevolking in de leeftijdsklasse 14-65 jaar

in pCt.

1920	26,0
1930	26,9
1947	27,2
1950	30,4

In zoverre het percentage in 1947 onder de verwachte trendwaarde lag, zou van een — zij het relatieve — achterstand mogen worden gesproken, die tussen 1947 en 1950 is ingehaald. Ongetwijfeld is de structurele toeneming na 1950 verder voortgeschreden. Zij is slechts tijdelijk, en dan nog in zeer beperkte mate, door conjuncturele invloeden gestuit. De stijging in de industrie alleen bedroeg van 1953 op 1954 wederom reeds 10.000 vrouwen, tegenover een totale natuurlijke groei van 8.000.

Er is een andere reden om te veronderstellen, dat deze structurele wijziging zijn einde nog niet heeft gevonden; de vergelijkbare percentages in het buitenland liggen namelijk veel hoger dan in Nederland. Blijkbaar heeft men hier te doen met een late aanpassing aan gewoonten, die in het buitenland reeds als normaal zijn geaccepteerd. Een argument bijv. als van de heren Van Cleeff en Massizzo, dat de afneming van het vrouwenoverschot in Nederland betekenis heeft voor de arbeidsmarkt ¹⁾, moet in dit licht bezien wel veel van zijn waarde verliezen.

¹⁾ „E.-S.B.” no 1934, 30 Juni 1954.

Deze demografische factor wordt volkomen overschaduwd door de gesignaleerde structurele toeneming van het werkzame gedeelte der vrouwelijke bevolking.

TABEL 4.

Het aantal vrouwelijke beroepsbeoefenaren uitgedrukt in pCt van het totaal aantal vrouwen in een aantal Europese landen vóór de oorlog

Land	Jaar	Percentage
Nederland	1930	19,2
Noorwegen	1930	23,0
Italië	1936	24,0
België	1930	24,3
Zwitserland	1941	25,9
Groot Brittannië	1931	26,9
Zweden	1930	28,7
Tsjechoslowakije	1930	30,5
Duitsland	1933	34,2
Denemarken	1940	35,2
Frankrijk	1931	37,1

Een tweede oorzaak voor de structurele stijging van de beroepsbevolking is het *industrialisatieproces*. Dit proces schept speciaal op het platteland meer beroepsmogelijkheden. Dientengevolge kunnen vele mannen en vrouwen, die in de landbouw slechts gedeeltelijk emplooi vinden — zij zijn derhalve ook slechts gedeeltelijk in onze werkgelegenheidscijfers, die in manjaren zijn gemeten, meegeteld — nu in de niet-agrarische sector een volledige dagtaak verrichten. Aangezien de betrokkenen in plaats van gedeeltelijk thans geheel worden opgenomen, stijgt derhalve de feitelijke toeneming boven de natuurlijke groei. Helaas kan de omvang van dit verschijnsel niet nader worden gekwantificeerd.

Volledigheidshalve moet worden vermeld, dat tegenover de behandelde structurele toenemingen ook structurele dalingen staan. Zo daalt het percentage werkende jongens in de leeftijd van 14-20 jaar voortdurend, onder invloed van het toegenomen dagonderwijs. Bij de meisjes wordt deze tendentie overgecompenseerd door de daling van het aantal „thuiszittenden”. Ook het percentage ouderen, 65 jaar en ouder, daalt voortdurend, zowel bij de mannen als bij de vrouwen, zoals tabel 5 laat zien.

TABEL 5.

De beroepsbevolking in pCt. van de totale bevolking per leeftijdsklasse en geslacht

	1909		1920		1930		1947		1950	
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
14-20 jr	75,6	42,4	76,5	46,0	74,8	50,1	69,3	50,3	.	.
21-24 jr	94,1	44,7	95,5	44,9	93,9	48,2	92,8	48,5	.	.
25-64 jr	94,9	20,5	96,1	18,7	95,2	19,2	95,5	21,0	.	.
65 jr en ouder	57,9	12,7	50,0	9,1	42,6	7,2	35,5	6,3	.	.
Totaal 14 jaar en ouder	87,8	26,4	88,4	25,7	86,8	26,6	85,1	26,7	87,4	29,8

In de bedrijvensector zien wij vooral de industriële beroepsbevolking zich sterk uitbreiden, onder invloed der industrialisatie. Doch ook de dienstensector nam voortdurend in groten getale arbeiders op. Daarentegen zien wij in de landbouw het aantal arbeiders voortdurend, zij het in een betrekkelijk langzaam tempo, afnemen. Zowel de zuigkracht der industrie als de mechanisatie in de landbouw zelf zijn hier debet aan.

Tabel 6 ten slotte geeft een samenvatting van de mutaties in de Nederlandse beroepsbevolking.

TABEL 6.

Jaarlijkse mutaties in de Nederlandse beroepsbevolking

(× 1.000)

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1947-1954
Ongecorrigeerde natuurlijke groei	+ 45	+ 45	+ 45	+ 45	+ 45	+ 45	+ 45	+ 315
Migratie-overschot	- 7	- 10	- 1	- 14	- 22	- 15	- 12	- 81
Gecorrigeerde natuurlijke groei	+ 38	+ 35	+ 44	+ 31	+ 23	+ 30	+ 33	+ 234
Extra toeneming	+ 131	+ 61	+ 15	+ 19	+ 23	+ 24	+ 35	+ 308
Feitelijke toeneming (voor binnenl. beschikbaar)	+ 169	+ 96	+ 59	+ 50	+ 46	+ 54	+ 68	+ 542
Opgenomen door de Overheid	- 9	- 4	- 57	- 17	+ 23	+ 28	+ 30	- 6
Opgenomen door de bedrijven	+ 182	+ 80	+ 99	+ 54	- 22	+ 62	+ 65	+ 520
w.o. industrie	+ 134	+ 58	+ 66	+ 30	- 37	+ 48	+ 41	+ 340
landbouw	0	- 5	- 5	- 3	- 4	- 4	0	- 21
diensten	+ 48	+ 27	+ 38	+ 27	+ 19	+ 18	+ 24	+ 201
Mutaties in de werkloosheid	- 4	+ 20	+ 17	+ 13	+ 45	- 36	- 27	+ 28

De toekomstige ontwikkeling in Nederland in vergelijking tot het buitenland.

Hoe zal in de toekomst de beroepsbevolking zich verder ontwikkelen? Indien wij de tot nu toe behandelde punten ieder afzonderlijk onder de loupe nemen, dan bezien wij allereerst de „ongecorrigeerde natuurlijke groei” van de beroepsbeoefenaren. Deze kan tot omstreeks 1970 vrij nauwkeurig worden berekend aan de hand van de geboorte-aantallen tot en met 1954 en met behulp van de sterftetabels. Hieronder is de situatie tot 1981 weergegeven aan de hand van de uitgave van het C.B.S. „Herziene berekeningen omtrent de toekomstige loop van de Nederlandse bevolking 1951-1981”. Het blijkt, dat in de periode 1961-1966 zich een enorme top in de aanwas zal voordoen, nl. ca 83.000 beroepsbeoefenaren per jaar (zie tabel 7). Deze aanwas is vanzelfsprekend geheel te wijten aan de hoge geboortecijfers van de eerste na-oorlogse jaren. Deze cijfers dalen dan weer vrij sterk tot ca 53.000 beroepsbeoefenaren in de periode 1976-1981. De natuurlijke groei kan, zoals wij reeds hebben gezien, worden afgezwakt door emigratie. Nu heeft het emigratiesaldo in de periode 1948-1954 rond 20.000 personen per jaar bedragen. Hoe de emigratie in de toekomst zal verlopen, valt moeilijk te voorspellen. Enerzijds wordt de emigratie door de Overheid bevorderd, anderzijds lijkt de emigratiebereidheid enigszins te verminderen. Een toekomstig jaarlijks emigratiesaldo van 20.000 personen — waarvan het effect op de beroepsbevolking geleidelijk groeit tot 15.000 beroepsbeoefenaren per jaar — moet daarom wel als betrekkelijk hoog worden beschouwd.

Ook dan bedraagt de piek in 1961-1966 nog ca 71.000 beroepsbeoefenaren per jaar. Pas indien men de irreële veronderstelling van een emigratiesaldo van 50.000 personen per jaar zou maken, zou de „gecorrigeerde natuurlijke groei” tot 53.000 kunnen worden teruggedrongen, hetgeen overigens in orde van grootte nog overeenkomt met de feitelijke toeneming in de jaren 1950-1954.

TABEL 7.

De gemiddelde jaarlijkse natuurlijke groei der beroepsbevolking in de periode 1951-1981

(× 1.000)

Periode	Ongecorrigeerde natuurlijke groei	Gecorrigeerde natuurlijke groei	
		emigratiesaldo van 20.000 personen per jaar	emigratiesaldo van 50.000 personen per jaar
1951-1956	45	36	22
1956-1961	53	42	28
1961-1966	83	71	53
1966-1971	70	57	39
1971-1976	56	42	22
1976-1981	53	38	17

Uit de tabel kan worden afgelezen, dat de te verwachten gemiddelde „gecorrigeerde natuurlijke groei” tot 1971 ver uitsteekt boven het cijfer der laatste jaren. Hoe daarenboven de extra-toeneming zal verlopen is helaas bij benadering zelfs niet vast te stellen. Zoals reeds opgemerkt, is het na-oorlogse cijfermateriaal dermate zwak, dat de gesignaleerde tendenties niet nader kunnen worden geanalyseerd. Er mag echter niet worden verwacht, dat deze extra-toeneming plotseling tot nul zal dalen. Eerder valt aan te nemen, dat zij de eerstvolgende jaren, afgezien van conjuncturele invloeden, zeker nog 10 à 20.000 personen per jaar zal omvatten; immers zowel de „vrouwen-emanicipatie” als de industrialisatie zijn geen verschijnselen, die plotseling aflopen. Anderzijds zal een eventuele verlenging van de leerplicht de aanwas kunnen beperken.

Hoe is nu de situatie in de landen, waarmee wij in economisch contact staan? Helaas was het niet doenlijk de natuurlijke groei dezer landen te berekenen. Aangezien er echter een zekere samenhang bestaat tussen de natuurlijke groei en de geboortecijfers van 15 à 20 jaar tevoren, is een vergelijking gemaakt betreffende de geboortecijfers in de perioden 1932-1936 en 1946-1952.

TABEL 8.

Geboorteniveau en stijging der beroepsbevolking in Nederland en in enige afzetlanden

	pCt van de uitvoer	Aantal geboorten per 1.000 inwoners		Stijging der beroepsbevolking in pCt	
		1932-1936	1946-1952	1948-1953	
				totaal	per jaar
Nederland	—	20,7	24,9	8,0	1,6
België	14	16,3	17,3	1,1	0,2
West-Duitsland	16	17,1	16,3	13,5	2,6
Groot-Brittannië	12	15,3	17,5	3,9	0,8
Frankrijk	4	16,0	20,5	1,7	0,3
Verenigde Staten	7	17,0	24,2	6,5	1,3
5 landen tezamen	53	16,4	18,2	6,2	1,2

Zoals men ziet, lag het gemiddelde geboortecijfer van de 5 landen — gewogen met de Nederlandse export naar de betreffende landen — vóór de oorlog reeds ver achter bij het Nederlandse cijfer. Bovendien is de afstand na de oorlog nog eens verder vergroot.

Ook wanneer wij de toeneming en de *beroepsbevolking* in Nederland met de situatie in de afzetlanden vergelijken, waarbij dus rekening wordt gehouden met de extra-toeneming, zien wij een zelfde tendentie. Alleen bij West-Duitsland valt dan een veel sterkere stijging waar te nemen. Hier spelen ook wel zeer bijzondere factoren een rol, zoals het betrekkelijk late herstel en de toevloed der Oostduitse vluchtelingen.

De stijging van de beroepsbevolking in Nederland zal, rekening houdende met de besproken tendenties, in de toekomst per jaar zeker $1\frac{1}{4}$ à $1\frac{1}{2}$ pCt bedragen.

Indien wij veronderstellen, dat de aanwas der beroepsbevolking in West-Duitsland in de toekomst meer in overeenstemming met de geboortecijfers zal zijn (er kan immers worden aangenomen, dat de genoemde oorzaken van de aanzienlijke stijging in de afgelopen jaren een sterk aflopend karakter zullen dragen) dan lijkt een raming van de stijging der beroepsbevolking in onze afzetlanden van ca $\frac{3}{4}$ à 1 pCt niet ongemotiveerd.

Er mag derhalve worden verwacht, dat de beroepsbevolking in Nederland in de naaste toekomst ca $\frac{1}{2}$ pCt per jaar meer zal toenemen dan in onze afzetlanden.

De consequenties der bevolkingsstijging in Nederland.

Indachtig onze belofte in de inleiding gedaan, zullen wij de daar aangesneden vraagstukken nader bezien. Dit artikel bedoelt uiteraard geen diepgaande studie van de onderhavige problemen te zijn. De schrijvers kunnen dan ook alleen enige grote lijnen schetsen, waarbij zij meer de tendenties zullen pogen aan te geven, dan een nauwkeurige prognose zullen trachten op te stellen.

De gesignaleerde discrepantie tussen de bevolkingsvermeerderingen in Nederland en in onze voornaamste exportlanden, zal ook tot gevolg hebben, dat de productie in Nederland sneller zal kunnen stijgen. Het is immers een bekend verschijnsel, dat in industriële landen sterke bevolkingsstijgingen voorwaarde zijn om tot sterke productiviteitsstijgingen te komen. Extreme voorbeelden zijn wel de Verenigde Staten enerzijds en Frankrijk anderzijds. Hier spelen vele oorzaken een rol, waarop nu niet nader zal worden ingegaan. Voor deze grotere productiestijging is echter — zoals reeds opgemerkt — een grotere importstijging nodig. De stijging van de import van onze afzetlanden is, bij gelijkblijvende verhoudingen, gelijk aan de stijging van onze export. Onze invoer zal derhalve de neiging hebben meer toe te nemen dan onze uitvoer.

Eén mogelijkheid om deze discrepantie te overbruggen is het toepassen van een relatieve exportprijsverlaging. Berekend is, dat een jaarlijkse stijging van de exportwaarde met 1 pCt op de lange duur gepaard zou moeten gaan met een relatieve exportprijsverlaging van $\frac{1}{2}$ pCt. Deze relatieve prijsverlaging zal op haar beurt weer relatieve kostenverlagingen noodzakelijk maken. Waar de lonen de voornaamste binnenlandse kostenfactor zijn, zou dus een steeds verdergaande *relatieve loonsverlaging* nodig zijn. Ieder jaar toch vindt een grotere bevolkingstoename plaats. Hoewel het streven van de Regering daarom is gericht op een laag loon- en prijsniveau, zijn jaarlijkse relatieve verlagingen van een betrekkelijke omvang vanzelfsprekend een onmogelijke opgave. Niettemin is in de periode 1949-1953 een gemiddelde relatieve exportprijsdaling van 3 pCt per jaar opgetreden en een relatieve loondaling van eveneens 3 pCt per jaar. De praktijk van 1954 heeft bewezen, dat dit echter op den duur niet is vol te houden.

Exportdrives door verhoogde verkoopinspanning, reclame, kwaliteitsopvoering e.d. en *importvervangende projecten* (men denke in dit verband aan Breedband, Delfzijl en vele andere projecten) zijn echter mogelijkheden om het structurele tekort op de betalingsbalans te dekken

zonder relatieve prijsverlagingen. Voor zover deze oplossingen niet voldoende zullen blijken te zijn, zullen wij onze importbehoefte, dus onze productie, — relatief — terug moeten brengen door werktijdverkorting. Dit betekent echter weer geringere consumptie-mogelijkheden, hoewel daar meer vrije tijd tegenover staat.

Ook in andere opzichten betekent de sterke bevolkingsuitbreiding een minder snelle groei der consumptie. Zowel de noodzakelijke exportstijgingen, om de import te betalen, als de noodzakelijke investeringen zullen dat gedeelte van de totale productie, dat voor de consumptie overblijft, sterk beperken. Zo is in Nederland in de periode 1948-1953 de consumptie per hoofd in totaal zelfs met 5 pCt gedaald, terwijl in de meeste Europese landen stijgingen in de orde van grootte van 4 à 13 pCt zijn opgetreden. Reeds eerder zijn in dit blad de betreffende consumptiecijfers weergegeven ²⁾. Vanzelfsprekend hebben hier ook andere oorzaken een rol gespeeld.

Zoals reeds uit tabel 6 bleek, is in de afgelopen periode de aanwas van de beroepsbevolking voor ca 60 pCt door de industrie en voor ca 40 pCt door de dienstensector opgenomen. Hiertegenover staat, dat de werkgelegenheid in de landbouw een lichte daling heeft vertoond. Deze tendenties zullen ook in de toekomst zichtbaar blijven. Dit betekent, dat de aanwas van de bevolking, die grotendeels op het platteland geconcentreerd is, zich voor een groot gedeelte in industriële richting zal moeten laten scholen. Om de trek naar de grote stad, die hiermede haast onvermijdelijk samenhangt, zoveel mogelijk te matigen, poogt men de industrie naar het platteland toe te trekken.

Emigratie, industrialisatie, laag loon- en prijspeil, exportdrives, importvervangende, hoge investeringen en lage consumptieniveaus, het zijn alle vertrouwde klanken in onze na-oorlogse economie als gevolg van de eisen van het herstel. De schrijvers hopen te hebben aangetoond, dat zij dit ook in de toekomst zullen blijven als noodzakelijke consequenties van de sterke stijging van de Nederlandse bevolking.

²⁾ „Een tweede loonsverhoging in 1954?“, „E.-S.B.“ van 8 September 1954, blz. 209.

³⁾ s-Gravenhage.

J. A. LINKS.
C. P. VAN RIJN.

Bronnen:
Volkstellingen C.B.S.
Bedrijfstelling 1950, C.B.S.
Statistische- en Econometrische Onderzoekingen, December 1949.
Ongevallenstatistiek van de Rijksverzekeringsbank.
Algemene Industrie Statistiek C.B.S.
Centraal Economisch Plan 1955, C.P.B.
Sociale Maandstatistiek C.B.S.
Demographic Yearbook 1949-1950.

Het landbouwonderwijs in Nederland en zijn betekenis voor het landbouwbedrijfsleven

Inleiding.

Wanneer in dit artikel aandacht moet worden geschonken aan de betekenis, die het landbouwonderwijs voor het landbouwbedrijfsleven heeft, is het gewenst allereerst een beknopt overzicht te geven van het bestaande onderwijsapparaat en zijn historische ontwikkeling. In deze ontwikkeling vallen drie belangrijke perioden op en wel:

1. *de negentiger jaren.* In deze tijd komen de algemene landbouwcursussen tot ontwikkeling en worden de eerste landbouwwinterscholen gesticht;

2. *de periode na de eerste wereldoorlog.* De behoefte aan meer en eenvoudiger dagonderwijs voor een veel bredere laag van de landbouwbevolking wordt gevoeld en de eerste lagere landbouwscholen ontstaan. Donkere

wolken pakken samen boven het landbouwbedrijfsleven en dwingen tot een bezinning op de economische problemen. Het onderwijs zal in zijn programma's meer aandacht aan de economie moeten besteden;

3. *de periode na de laatste wereldoorlog.* Het verlangen naar onderwijsvernieuwing is algemeen. Ook voor lager landbouwonderwijs is een ministeriële commissie in het leven geroepen. Zij doet voorstellen, waarvan uiteindelijk een 12-tal proefscholen het resultaat zijn. Echter niet alleen het verlangen naar een onderwijsvorm, waarbij meer aandacht zal worden geschonken aan de gehele vorming van de jongeman, noodzaakt tot wijzigingen. Ook de sterke mechanisatie van de bedrijven, terecht of ten onrechte, zet door op een wijze die min of meer revolution-

nair is. Van 1946 tot 1954 werd door de boeren meer dan f 1 mrd geïnvesteerd in landbouwwerktuigen en tractoren. Naarmate de situatie op de wereldmarkt voor de landbouwproducten meer aantrekt, wordt het productiekostenvraagstuk weer belangrijker. Verder doet zich het tekort aan geschoolde landarbeiders ernstig gevoelen, bij steeds stijgende lonen. De rationalisatie van het boerenbedrijf staat in het brandpunt van de belangstelling. Van het landbouwonderwijsapparaat worden maatregelen gevraagd om de jonge boer en de landarbeiderszoon mede in dit verband op zijn toekomstige taak voor te bereiden.

Vormen van landbouwonderwijs.

Wat karakter betreft, wordt het landbouwonderwijs onderscheiden in lager, middelbaar en hoger onderwijs. Het lager beroepsonderwijs is te verdelen in cursusonderwijs en schoolonderwijs. Tot het middelbaar landbouwonderwijs behoren de Middelbare Landbouwscholen en de Landbouwwinterscholen. Voor de technische scholing van de boerenzonen en de zonen van landarbeiders zijn in hoofdzaak van belang de cursussen, de lagere landbouwscholen en de winterscholen. Gezien de opzet van dit artikel zullen uitsluitend deze onderwijsvormen in de beschouwingen worden betrokken.

Tabel I geeft een overzicht van de ontwikkeling der landbouwwinterscholen van de oprichting der eerste scholen af.

TABEL I.

Winterscholen

Jaar	1893 1894	1900 1901	1910 1911	1920 1921	1930 1931	1935 1936	1940 1941	1945 1946	1950 1951	1953 1954
Aantal scholen	2	6	9	20	23	23	23	29	40	43
Aantal leerlingen	52	150	336	829	904	1.021	1.588	2.697	2.919	2.810

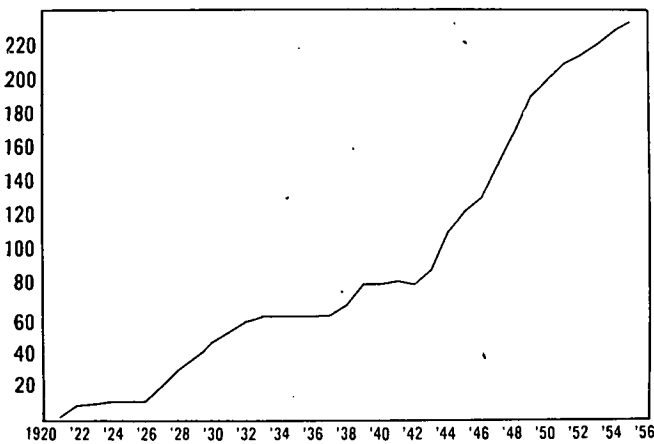
Lagere landbouwscholen

Jaar	1920 1921	1930 1931	1935 1936	1940 1941	1945 1946	1950 1951	1953 1954
Aantal scholen	2	46	61	80	123	200	219
Aantal leerlingen	91	2.723	4.923	7.466	9.632	14.920	16.972

Figuur I geeft in een curve een duidelijk beeld van de zeer krachtige groei der lagere landbouwscholen.

De groei der lagere landbouwscholen

Figuur I.

Wanneer in het verdere verloop van dit artikel een beeld zal worden gegeven van de geschooldheid van de Nederlandse boerenstand, zal men de cijfers van tabel I goed voor ogen moeten houden. Ten aanzien van het aantal leerlingen op de landbouwwinterscholen zij opgemerkt, dat ongeveer 50 pCt van deze leerlingen de lagere landbouwschool als voorbereidende opleiding heeft ge-

volgd. Voor de ene school ligt dit cijfer wat lager, voor de andere iets hoger. Van de ongeveer 1.400 leerlingen, die jaarlijks tot de landbouwwinterschool worden toegelaten, hebben derhalve rond 700 het diploma der lagere landbouwschool. De lagere landbouwschool diplomereert momenteel ruim 3.200 leerlingen per jaar. Ongeveer 22 pCt zet de studie voort aan de winterscholen, De curve uit figuur I spreekt voor zich zelf. Verrassend is, dat de wereldoorlog minder invloed op de ontwikkelingsgroei uitoefende dan de landbouwcrisis van de dertiger jaren. Hoewel het aantal lagere landbouwscholen snel is toegenomen, is het klasse-gemiddelde niet gedaald. Dit bedraagt thans ruim 20 leerlingen per klasse.

Tabel II geeft een beeld van de betekenis van het cursuswezen voor het schooljaar 1952/1953.

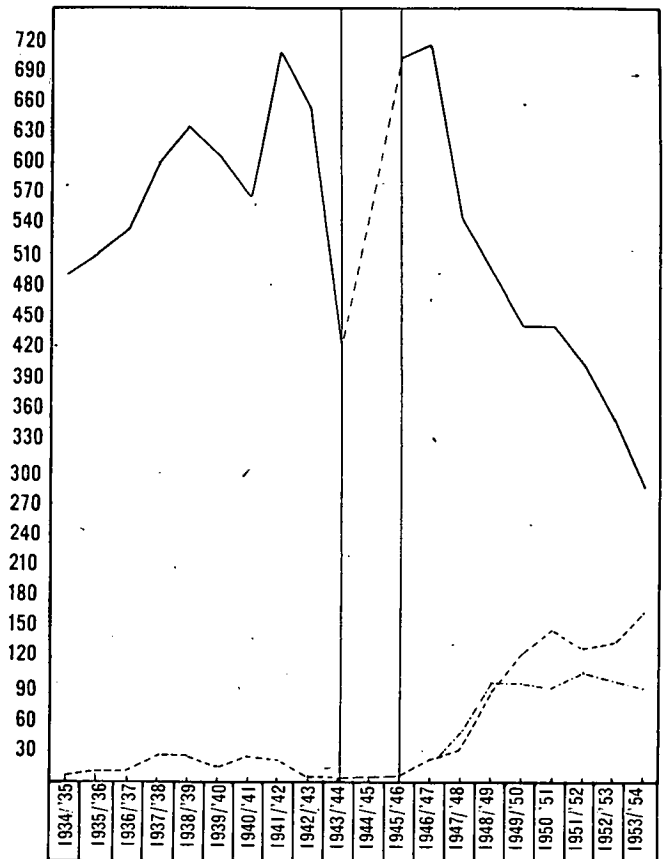
TABEL II.

Soorten cursussen	Groningen	Friesland	Drente	Overijssel	Gelderland	Utrecht	N.-Holland	Z.-Holland	Zeeland	N.-Brabant	Limburg	Nederland
Aantal alg. landbouwcursussen	6	29	17	57	55	16	15	22	8	98	31	354
Aantal leerlingen	83	415	283	860	833	237	225	328	121	1.689	503	5.577
Aant. spec. cursussen	28	44	146	131	130	57	71	58	29	178	179	1.021
Aantal leerlingen	337	335	1.230	2.121	2.545	619	702	608	409	3.118	2.767	14.791
Totaal cursussen leerlingen	34	73	163	188	185	73	86	80	37	276	180	1.375
	420	750	1.513	2.981	3.378	856	927	946	530	4.807	3.270	20.368

In figuur II is de ontwikkeling van de algemene landbouwcursus weergegeven, alsmede die van twee speciale cursussen.

De ontwikkeling van landbouwcursussen

Figuur II.

- Algemene landbouwcursussen
- - - - - Geen cursussen gegeven
- Bedrijfsleer
- Werktuigen

In figuur II valt de vrij snelle daling van het aantal algemene landbouw cursussen sterk op. Zij hebben moeten plaatsmaken voor de betere onderwijsvorm der lagere landbouwscholen. Ondanks de sterke afname van het aantal algemene landbouw cursussen neemt de deelname aan speciale cursussen zodanig toe, dat het totaal aantal deelnemers aan het cursusonderwijs nog steeds stijgt. De eisen, die hierdoor aan de landbouwonderwijzer worden gesteld, stijgen eveneens. Door middel van applicatiecursussen wordt hieraan tegemoet gekomen.

Dat in figuur II niet méér speciale cursussen in beeld zijn gebracht, vindt zijn oorzaak in het feit dat dit beeld sterk wisselend is en nauw samenhangt met bepaalde activiteiten, die in de diverse streken van ons land op landbouwkundig gebied worden ondernomen. Na een bepaalde applicatiecursus voor de landbouwonderwijzers in een streek, stijgt in de daarop volgende cursusperiode het aantal cursussen over dit onderwerp sterk. De grote betekenis der landbouw cursussen ligt juist hierin, dat zij zeer snel in staat zijn de dynamiek van de landbouw te volgen en overal kunnen worden gegeven.

Verdeling der belangstelling.

Aansluitend aan vorenstaand overzicht van de beschikbare apparatuur en de totale belangstelling, kan de vraag worden gesteld hoe deze laatste over de landbouwbevolking is verdeeld. Bij een onderzoek naar de herkomst der schoolbevolking van de lagere landbouwscholen bleek, dat:

5 pCt der leerlingen kinderen van landarbeiders is;
10 pCt der leerlingen afkomstig is van bedrijven kleiner dan 5 ha;
28 pCt der leerlingen afkomstig is van bedrijven tussen 5 en 10 ha;
35 pCt der leerlingen afkomstig is van bedrijven tussen 10 en 20 ha;
17 pCt der leerlingen afkomstig is van bedrijven groter dan 20 ha en
5 pCt der leerlingen kinderen is van ouders, die niet in de landbouw werkzaam zijn.

Indien men verder de lagere landbouwscholen een werkgebied toekent met een straal van 10 km, dan is Nederland overdekt met een aaneengesloten net van lagere landbouwscholen. Er zijn momenteel 233 lagere landbouwscholen en rond 194.000 landgebruikers met 1 ha en meer cultuurgrond met hoofdberoep akkerbouwer/veehouder. Op iedere 830 landgebruikers is dus een lagere landbouwschool. Van de 194.000 landgebruikers hebben er ruim 60.000 een bedrijf kleiner dan 5 ha. Deze grote groep levert slechts 10 pCt van het aantal leerlingen. Hoewel deze groep 30 pCt van het totale aantal bedrijven voor zich opeist, geloof ik toch niet, dat men mag stellen, dat zij ook 30 pCt van het aantal leerlingen moet leveren.

Van de 20.368 leerlingen der landbouw cursussen zijn er 16.295 afkomstig uit boerengezinnen, 1.833 uit landarbeidersgezinnen en 2.240 uit gezinnen, welke niet met de landbouw annex zijn. Vooral de landbouwwerktuigen- en trekker cursussen hebben de belangstelling der landarbeiders en hun zonen. Er worden thans belangrijke maatregelen voorbereid en ten dele reeds uitgevoerd om tot een betere scholing van de landarbeiders te komen.

De leerlingen van de winterscholen zijn voor 73 pCt afkomstig van bedrijven groter dan 10 ha, voor 17 pCt van bedrijven kleiner dan 10 ha en 10 pCt is niet afkomstig van een bedrijf.

Naarmate de leerlingen een grotere afstand moeten afleggen om de school te bereiken, daalt de belangstelling. Voor de lagere landbouwscholen is, uit een onderzoek in 1954 verricht, het volgende overzicht verkregen:

Niet verder dan 5 km van de school	32 pCt
Tussen 5 en 7 km	23,3 pCt
Tussen 7 en 10 km	23,2 pCt
Verder dan 10 km	21,5 pCt

De cijfers zijn het gemiddelde voor het gehele land. In een streek met nagenoeg gelijke levensbeschouwing worden niet zulke grote afstanden afgelegd als in gemengde gebieden. Bij de winterscholen is gemiddeld 45 pCt der leerlingen afkomstig uit een gebied binnen een straal van 15 km, 23 pCt tussen de 15 en 20 km, 32 pCt komt van een grotere afstand dan 20 km. Ook dit zijn gemiddelden voor het gehele land.

Hoewel de leeftijd, waarop men in de diverse streken in ons land boer wordt, nogal uiteen loopt, kan bij benadering worden gesteld, dat deze ligt tussen de 30 en 35 jaar. Ook de tijd dat men boer is, ligt in deze grootte en is ongeveer te stellen op 33 à 35 jaar. Dit wordt sterk beïnvloed door de financiële draagkracht van het bedrijf en streekgewoonten. Bij het overzicht van de geschooldheid van de Nederlandse boerenstand kom ik hier nog op terug. Om voor een geregelde opvolging op de bedrijven te zorgen, zouden er per 100 bedrijven 3 leerlingen per jaar moeten worden opgeleid. Verder is er behoefte aan jongelui, die op een andere wijze een taak in de landbouw vinden; deze is per 100 bedrijven op 1 leerling te stellen ¹⁾.

Het huidige klasse-gemiddelde is, zoals eerder opgemerkt, ruim 20 leerlingen, zodat de veronderstelling mag worden gemaakt, dat een lagere landbouwschool thans gedragen wordt door 500 bedrijven. Dit is evenwel een theoretisch cijfer. Verschillende scholen hebben dubbele klassen of een hoger klasse-gemiddelde. Voor dergelijke scholen komt men dan op resp. 40 à 30 leerlingen en 1.000 tot 750 bedrijven. Een centrale ligging en een, wat levensbeschouwing betreft, uniform gebied zijn hierop van grote invloed. Naarmate de belangstelling der landarbeiders voor het landbouwonderwijs zal groeien — en deze veronderstelling is niet gewaagd, indien met een aangepast programma wordt gewerkt — zal de behoefte aan lagere landbouwscholen nog wel iets kunnen stijgen. Rekenen wij met een vaste kern van 150.000 landarbeiders en een werkperiode van 50 jaar (een cijfer, dat waarschijnlijk wel aanvechtbaar is) dan moeten per jaar 3.000 landarbeiderszonen worden opgeleid. Door middel van school en cursus bereiken wij er thans ongeveer 2.000.

De extra opnamecapaciteit der bestaande scholen is in totaal te stellen op 1.800 à 2.000 leerlingen. Dit is evenwel totaal over het gehele land. Regionaal kan deze capaciteit wel eens ongunstig liggen. Een zeer voorzichtige uitbreiding der lagere landbouwscholen ligt dan ook in de verwachting, waarbij ook zal moeten worden gelet op de noodzaak in verband met het achterblijven in ontwikkeling van een bepaald gebied.

Uit de cijfers van tabel I valt verder af te leiden, dat op de winterscholen per jaar worden gediplomeerd ca 1.400 leerlingen. Gezien de grote behoefte aan goed ontwikkelde boeren door de sterke groei van het organisatieleven maar ook door de stijgende eisen van het moderne landbouwbedrijf, mag het wel noodzakelijk worden geacht, dat de belangstelling voor de winterscholen groter wordt.

Aan welk landbouwonderwijs bestaat bijzondere behoefte?

Gezien de steeds zwaardere eisen, welke aan boer en landarbeider worden gesteld, mag wel worden aangenomen, dat voor beiden beroepsscholen met dagonderwijs noodzakelijk zijn te achten. Het onderwijs aan de

¹⁾ Zie o.a. „Het landbouwonderwijs in Nederland” door Dr Ir A. Maris en R. Rijneveld in „E.-S.B.” van 3 en 10 December 1952, waarop dit artikel min of meer een aanvulling is.

lagere landbouwscholen en de winterscholen is in hoofdzaak van theoretisch-technische aard, al wordt tevens aan de zgn. algemeen vormende vakken de nodige aandacht geschonken. Er zijn twee belangrijke motieven voor meer op de directe praktijk gericht onderwijs.

Het eerste motief ligt meer in het paedagogisch-didactische vlak. Het is nl. gebleken dat het onderwijs belangrijk vruchtbaarder kan worden gegeven, indien er een behoorlijk evenwicht is tussen wat ik zou willen noemen de zgn. doe-vakken en het theoretisch onderwijs. Het laatste zal de leerling meer aanspreken en de belangstelling zal groter zijn indien in praktische lessen de grote waarde van het theoretisch geleerde kan worden aangetoond. Of beter nog omgekeerd: door eerst de zaak praktisch te ervaren, is daarna de theorie gemakkelijker te begrijpen. Men komt van doen, via ordening en schema, tot denken. En het doel van het landbouwonderwijs is uiteindelijk de mensen te vormen tot zelfstandig denkende persoonlijkheden.

Het tweede motief om meer praktijkonderwijs in het programma op te nemen, is te vinden in de sterk gewijzigde omstandigheden, waarin het landbouwbedrijf zich thans bevindt. Hierop behoeft in het raam van dit artikel niet verder te worden ingegaan, maar duidelijk is, dat de rationalisatie van het bedrijf vraagt om onderwijs in goede werkmethode en werkverdeling, kennis van onderhoud en gebruik van landbouwwerktuigen en de trekker, goede veeverzorging en voeding, winning en verwerking van op eigen bedrijf gewonnen voedermiddelen enz.

Dit onderwijs vraagt de opleiding van speciale praktijkkrachten met een behoorlijke brede basis, die op de middelbare landbouwscholen kan worden gelegd. Met de opleiding van deze leerkrachten zal spoedig worden begonnen. Het zgn. handvaardigheidsonderwijs zal, gevolgd door praktijkonderwijs, geleidelijk op alle lagere landbouwscholen worden ingevoerd. Over het hele land worden thans, zowel aan de winterscholen als aan de lagere landbouwscholen, grote werklokalen voor dit praktijkonderwijs gebouwd.

Een andere noodzakelijkheid, die in de komende jaren aan de lagere landbouwscholen gerealiseerd moet worden, is de algehele vorming van de jongeman. Het sterk wijzigende levensmilieu op het platteland maakt het noodzakelijk bij het beroepsonderwijs aan de persoonlijheidsvorming van de leerling alle aandacht te besteden. Dit zal naar mijn mening tot gevolg moeten hebben, dat geleidelijk aan gestreefd moet worden naar dagonderwijs gedurende de gehele week, zeker in de eerste leerjaren van de lagere landbouwschool. Verder is een verantwoorde oplossing van het probleem van het 7de en 8ste leerjaar dringend noodzakelijk.

Het bezwaar van een te vroege beroepskeuze geldt niet, indien voor een behoorlijke horizontale en verticale doorstroming wordt zorggedragen. De stem van het landbouwbedrijfsleven is in dezen als zeer belangrijk te beschouwen.

De invloed van het landbouwonderwijs op het landbouwbedrijfsleven.

Wanneer ik thans hierover cijfers ga geven op grond van een onderzoek, dat door mij met medewerking van de Rijksconsulenten, belast met het toezicht op het lager landbouwonderwijs, en enkele Provinciale Voedselcommissarissen als een eerste voorlopige peiling in 1954 werd verricht, moet men wel bedenken dat het landbouwonderwijs in ons land nog betrekkelijk jong is

en dat dit in de graad van technische scholing tot uitdrukking komt. Toch waren de cijfers, speciaal ten aanzien van de oudere boeren, min of meer teleurstellend.

In de genoemde artikelen in „E.-S.B.” hebben Maris en Rijnveld Nederland ingedeeld in een 13-tal agrarische gebieden. In deze gebieden is nu een aantal peilingen verricht inzake de genoten opleiding. Verder is aan 7.750 boerenzoons op de lagere landbouwscholen de vraag gesteld welk landbouwonderwijs hun vader had genoten. Dit onderzoek betrof 119 lagere landbouwscholen over het gehele land verspreid en wordt nog voortgezet. Het onderzoek geeft evenwel toch reeds een behoorlijke indruk van de landelijke situatie. Het resultaat is als volgt:

48,8 pCt der vaders heeft geen landbouwonderwijs genoten;
44,9 pCt der vaders heeft een of andere cursus gevolgd;
3,3 pCt der vaders heeft een lagere landbouwschool bezocht en
3,0 pCt der vaders heeft de winterschool doorlopen.
Een te verwaarlozen percentage heeft een middelbare landbouwschool gevolgd.

Duidelijk blijkt uit dit beeld, dat het instituut der winterscholen ouder is dan dat der lagere landbouwscholen. De eerste gediplomeerde leerlingen verlieten de lagere landbouwschool in 1925 en waren toen tussen de 16 en 20 jaar oud. Zij zijn dus thans 45 tot 49 jaar. Een percentage van 3,3 der ouders, dat de lagere landbouwschool heeft gevolgd, mag dus relatief hoog genoemd worden, zeker als wij aannemen dat men pas ongeveer gemiddeld op 30-jarige leeftijd boer wordt.

Tabel III geeft een overzicht van een aantal gewestelijke peilingen. Bij dit onderzoek is sterk opgevallen, dat in sommige streken van ons land, speciaal in de zandstreken, de boerenstand sterk veroudert. Het aantal jongeren bedraagt gemiddeld 10 à 12 pCt van het totaal. Regionaal varieert het van 1 op 5 tot 1 op 8. Verscheidene oorzaken kunnen hiervoor worden aangevoerd. Een bespreking hiervan valt evenwel buiten het bestek van dit artikel. Een voorzichtige schatting, die uit een aantal peilingen is te maken, geeft het volgende beeld van de leeftijdsopbouw van de boerenstand, voor zover het de zelfstandige boerenbedrijfsleiders betreft:

jonger dan 35	12,5 pCt
tussen 35 en 40	12,5 pCt
tussen 40 en 50	25 pCt
tussen 50 en 60	25 pCt
tussen 60 en 70	20 pCt
70 en ouder	5 pCt

Uit de beschikbare gegevens valt af te leiden, dat de bedrijfsleiders, ouder dan 60 jaar, nagenoeg voor 100 pCt geen agrarische opleiding hebben gehad. Dit is derhalve naar schatting 25 pCt. Het lijkt mij noodzakelijk te zoeken naar een onderwijsvorm, die toch nog de belangstelling van deze groep weet te trekken. Het blijkt, dat voor de oudere groepen het cursuswezen van enorme betekenis is. Het zal daarom gewenst zijn, dit zowel technisch als methodisch te verbeteren.

In verschillende streken hebben nog teveel jongeren geen landbouwonderwijs gevolgd. Dit is een ernstig verschijnsel en vraagt de volle aandacht van landbouworganisaties en overheidsinstanties. In het algemeen is evenwel, naarmate de onderwijsmogelijkheden toenamen, de belangstelling ook dienovereenkomstig gestegen, hetgeen weer zeer belangrijk is te achten.

Het overzicht van tabel III geeft verder alleen een beeld van de geschooldheid der bedrijfsleiders. Terecht kan de opmerking worden gemaakt, dat op bedrijven waar de boer de 50 jaar is gepasseerd wel een zoon aanwezig zal zijn, die landbouwonderwijs heeft genoten. Vaak zal dit het geval zijn. Hieruit evenwel de conclusie te trekken, dat dit even waardevol is als een geschoolde bedrijfsleider-boer, is wat te voorbarig. Van meer belang

TABEL III.

Onderscheiden gebieden	Boeren jonger dan 35 jaar a)				Boeren ouder dan 35 jaar			
	Geen landbouw- onderwijs	Een of andere cursus	Lagere land- bouwschool	Landbouw- school	Geen landbouw- onderwijs	Een of andere cursus	Lagere land- bouwschool	Landbouw- school
(in procenten)								
A. Zeekleigronde								
1. Noordelijk zee- kleigebied b)	37 c)	22	20	21	57	23	10	10
2. Z.W. zeeleigebied								
a. In Zuid-Holl. . . .	—d)	—	—	—	—	—	—	—
b. In Zeeland e) . . .	11	65	8	16	41	47	2	10
c. In N.-Brabant . . .	—	—	—	—	—	—	—	—
B. Weidestrekken								
1. Noordelijke wei- destrekken	—	—	—	—	—	—	—	—
2. Westelijke wei- destrekken	—	—	—	—	—	—	—	—
a. In Utrecht- Zuid-Holland	32	47	13	8	48	49	2	1
b. In N.-Holland . . .	16	27	28	29	62	24	5	9
C. Rivierkleigronde								
1. Centrale rivier- kleigronde	23	33	31	13	64	31	4	1
2. Zuid-Limburg	25	45	20	10	65	30	4	1
D. Zandgronden								
1. Noordelijke zand- gronden	16	47	25	10	48	43	7	2
2. Oostelijke zand- gronden	—	—	—	—	—	—	—	—
3. Centrale zand- gronden	—	—	—	—	—	—	—	—
4. Zuidelijke zand- gronden	14	60	23	3	36	56	7	1

a) Het onderscheid in jonger dan 35 en ouder dan 35 moge vrij willekeurig lijken. Het is evenwel gemaakt, omdat de jongste groep een redelijke kans heeft gehad landbouwonderwijs te volgen, terwijl het tevens een goed beeld geeft van de huidige situatie.

b) De cijfers hebben betrekking op een peiling in Noord-Friesland.

c) Berekend naar totaal aantal boeren, dat bij het onderzoek betrokken was, jonger dan 35 jaar.

d) Voor een enkel gebied zijn geen juiste cijfers bekend, of het onderzoek betrof een zo typische streek dat het niet kon gelden als gemiddelde voor het geheel.

e) De cijfers hebben betrekking op Zeeland, zonder Zeeuwsch Vlaanderen. Zij lopen voor de diverse eilanden, zoals te begrijpen is, sterk uiteen. De hier weergegeven cijfers geven slechts een gemiddeld beeld. Speciaal voor eilanden en gebieden die typisch een eigen ontwikkeling hebben doorgemaakt, als bijv. de veenkolonien, is de indeling van Maris te grof gebleken.

lijkt mij, dat, door welke maatregelen dan ook, het de ouderen mogelijk wordt gemaakt op niet al te hoge leeftijd te gaan rentenieren.

De mij toegedachte plaatsruimte maakt het niet mogelijk thans uitgebreide beschouwingen aan deze cijfers te verbinden. Vele opmerkingen zijn nog te maken. Ik wil mij beperken tot drie.

Allereerst moet worden opgemerkt, dat naast de directe invloed van het onderwijs staat de indirecte invloed op de bedrijven. Dit geldt speciaal voor de winterschool. Vrij veel oud-leerlingen hebben een werkkring aanvaard, die met de landbouw in nauw contact staat: velen werden assistent bij de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst, in-seminator, stalcontroleur, of vonden een werkkring bij de veevoeder- en kunstmesthandel enz. Verder speelt de factor „afkijken” van de ene boer bij de andere een belangrijke rol.

In de tweede plaats kan worden gezegd, dat, hoewel hierover geen cijfers ter beschikking staan zoals in Denemarken, degenen die landbouwonderwijs hebben genoten meer open staan voor nieuwere methoden en inzichten dan zij, die geen landbouwonderwijs volgden.

En ten slotte: de laatste tabel geeft een beperkt aantal peilingen weer. Het ligt in de bedoeling dit jaar een uitgebreid onderzoek in te stellen naar de geschooldheid van de Nederlandse boerenstand en hier eveneens de zonen bij te betrekken die op het bedrijf werken. Er is nog veel werk te verrichten in het belang van de Nederlandse boerenstand. Het landbouwonderwijs speelt hierbij een zeer belangrijke rol. Het is een voorrecht aan de uitbouw hiervan te mogen medewerken.

's-Gravenhage.

IR N. J. A. VAN KEULEN.

Vernieuwing van het technisch onderwijs

Probleemstelling.

De verlangens tot vernieuwing van het Technisch Onderwijs komen van twee kanten:

1. Van de kant van het bedrijfsleven dat de grote „afnemer” is van het Technisch Onderwijs en dat zijn moeilijkheden verlicht zou willen zien door „een betere opleiding”.
2. Van de kant van het Technisch Onderwijs zelf dat met zuiver onderwijskundige problemen worstelt, wat betreft het vaststellen van de omvang van de leerstof, de methodiek van onderwijs en de vorming van de leerlingen.

Ad. 1. *De problemen van het bedrijfsleven.* De Galan ¹⁾ zegt daarover: „We staan aan het begin van een industrialisatieproces dat organieke, mentale en bekwaamheids-eisen zal stellen, welke verschillen van die van vroeger. Versterkte specialisatie en mechanisatie, perfectionisme van de apparatuur, zullen zij over-all meer of minder van de arbeider eisen? Ik denk meer, maar kwalitatief en kwantitatief anders. Juist dat perfectionisme dat ontegenzeggelijk tot grotere specialisatie zal leiden, brengt mee dat wij meer aan het *begripsvermogen en verantwoordelijkheidsgevoel* van de arbeider zullen moeten appelleren . . de opvoeding dient zich te richten op de aanpassings-

mogelijkheid van de mens aan zeer verschillende situaties, die niet te voorspellen zijn”.

In deze woorden ligt het probleem in een „nutshell”: verschuiving van — naar omvang en inhoud vaststaande — vaktraining, naar principieel begrijpen en toe kunnen passen in verschillende omstandigheden. Naar karakterologische en sociale vorming, omdat in de maatschappij van over dertig jaar het vakmanschap zeker iets anders zal betekenen dan nu, en nu al iets anders betekent dan dertig jaar geleden. Het Technisch Onderwijs, van laag tot hoog, blijft vanuit het bedrijfsleven gezien *altijd basisopleiding*; Lager-Technisch Onderwijs - Middelbaar Technisch Onderwijs - Hoger Technisch Onderwijs, geeft de grondslag voor het vervullen van plaatsen in het bedrijfsleven; een vakman, een middelbaar technicus, een bedrijfsingenieur wordt men pas na jarenlange ervaring in het bedrijf. Het droogzwemmen moet zo goed mogelijk zijn; zwemmen leert men pas in het water.

Ad. 2. *De problemen van het Technisch Onderwijs zelf.* Dertig jaar geleden stond nog vast wat een bepaald vakmanschap aan technische vaardigheden vereiste. Deze vaardigheden werden volgens een logisch systeem (dat daarom nog niet psychologisch verantwoord behoefde te zijn) ingeoefend. Voor de rest zorgde de huiselijke omgeving van de leerling en het harde bedrijfsleven. Thans weet niemand meer precies wat een vakman op een be-

¹⁾ C. de Galan: „Eisen die het moderne bedrijfsleven stelt aan vaklieden en lager kader”, in *Mens en Techniek*, publicatie van het Werkcomité voor Opvoeding tot Democratie, Tuinwijklaan 5, Haarlem.

paald gebied als basisopleiding nodig heeft. De verschuiving van spierarbeid naar controlerende arbeid, van het vervaardigen van voorwerpen naar het repareren van ingewikkelde machines, stelt geheel nieuwe eisen aan begrip en mentaliteit van de leerling. Algemene vorming betekende voor de vroegere ambachtsschool herhalingsonderwijs, lezen - rekenen - schrijven, plus een weinig vaktheorie. Thans betekent dit voor de Lager Technische School een geestelijk vormingsproces tot stand brengen, waar niemand goed raad mee weet.

Het nijverheidsonderwijs heeft tot taak te voorzien in de aanvulling van het natuurlijke verloop van arbeidskrachten en heeft daarom een meer statisch karakter — de volwassenenscholingen en opleidingen hebben een sterk dynamisch karakter, daar zij de wisselende behoeften aan geschoolde arbeiders met hun scholingsapparaat op de voet moeten volgen. Dit scholingsapparaat voor volwassenen heeft instructiemethoden ontwikkeld, waarvan het Technisch Onderwijs zich afvraagt of ze voor de basisopleiding van jeugdigen gebruikt kunnen en mogen worden.

De bekorting van het Lager Technisch Onderwijs tot twee jaar tegenover de vroegere driejarige ambachtsschool, wordt niet vergoed door een enkele voorbereidende klas en door de symbioseklassen van het Voortgezet Lager Onderwijs. De verhouding Lager Technisch Onderwijs tot het leerlingenstelsel werpt nieuwe problemen op. Vroeger was dit leerlingenstelsel in de bedrijven bedoeld voor hen die nog geheel geen opleiding hadden gehad. Thans is rond 55 pCt van de pupillen van het leerlingenstelsel afkomstig van het Lager Technisch Onderwijs en dit getal is nog steeds stijgende.

Het Middelbaar Technisch Onderwijs gevoelde in de dertiger jaren al een behoefte aan eenheid in opleiding en methodiek. Het werk van de Commissie Hofstede wierp vóór de oorlog weinig vruchten af. Na 1945, toen het Middelbaar Technisch Onderwijs zich kwantitatief enorm uitbreidde en zowel leerstof als organisatie herziening eisten, kreeg de Commissie M.T.O. 1952 opdracht het gehele Middelbaar Technisch Onderwijs te doen beantwoorden aan de eisen van de tijd.

Over het Hoger Technisch Onderwijs willen wij hier alleen maar aanhalen wat Ir Rijks²⁾ daarover zegt: „Verwacht wordt dat er ingenieurs komen van een instituut dat hen op academisch niveau heeft gevormd. (Het bedrijfsleven beschouwt hen niet als abiturienten van een vakschool)”. Heeft deze vorming plaats gehad bij het gros der studenten van het Hoger Technisch Onderwijs?

Ten slotte wordt over alle vormen van Technisch Onderwijs opgemerkt dat de toekomstige taak van de vakman tot en met de ingenieur een steeds groter wordend percentage handelingen en beslissingen verlangt dat met de techniek weinig te maken heeft, dat in het sociale vlak ligt, maar waarvan het functioneren van de techniek mede afhankelijk is. Ook hier ziet het Technisch Onderwijs zich voor een geheel nieuwe taakstelling geplaatst, die zij met terughouding en voorzichtigheid wenst te bezien.

Training, opleiding en vorming.

Uit deze summiere probleemstelling blijkt wel dat, ondanks het problematische van de inhoud van de vernieuwing van het Technisch Onderwijs, bedrijfsleven en school op een punt zijn gekomen, waarop er weinig verschil van mening meer bestaat — behalve bij enkele „mid-Victorians” — over het feit dat een vernieuwing

van het Technisch Onderwijs als zodanig noodzakelijk is. Om nu ook de inhoud van een mogelijke vernieuwing aan te kunnen duiden is het wenselijk dat de elementen waarmee het moderne Technisch Onderwijs te maken heeft kort worden geanalyseerd. Dit vooral opdat er in Nederland een einde kome aan de Babylonische spraakverwarring die t.a.v. de begrippen instructie, opleiding, training en vorming bestaat.

Het Technisch Onderwijs omvat elementen die men aan kan duiden met de namen training (instructie), opleiding (het eigenlijke onderwijs) en vorming. Onder *training* willen wij verstaan het vastleggen van handelings- en denkpatronen. Training is dus daar mogelijk en aangevoelen waar op een vaststaande vraag een vaststaand antwoord kan worden gegeven. Doordat de ingetrainde reflexen of circuits automatisch verlopen, blijft de bewuste activiteit vrij voor ander werk. Zolang wij nog leren fietsen, hebben wij alle aandacht voor het fietsen zelf nodig; zodra dit complex van bewegingen geautomatiseerd is, kunnen wij fietsende een probleem overdenken. De tafels van vermenigvuldiging kennen en een steen met één beweging in de specie leggen, zijn voorbeelden van een intellectuele en een manuele vaardigheid, die het resultaat van training is.

Ook in het Technisch Onderwijs zitten veel trainingsmomenten. De moderne instructiemethoden uit de industrie hebben geleerd dat deze training (waar zij op haar plaats is) efficiënter en sneller kan verlopen dan men vroeger dacht, mits men let op 3 punten:

- 1) de leerling moet in een situatie zijn, waarin hij handeling na handeling duidelijk kan nabootsen;
- 2) de leerling leert sneller als er in het automatiseringsproces een spelelement wordt ingevoerd (bijv. rhythmisering van de bewegingen — ezelsbruggetjes — competitie). Dit element leefde vroeger in de arbeidslideren;
- 3) de leerling moet een zeker (visueel) inzicht hebben in de samenhang en het verloop der handelingen. Door „visual aids” wordt aan dit inzichtelijk denken, dat meer een met de ogen volgen van het proces is, tegemoet gekomen.

De zgn. gerichte training voor volwassenen heeft in haar methodiek deze drie punten weten te integreren. Voor het Technisch Onderwijs der jeugdigen kan men echter niet volstaan met het in-traineren van handelings- en denkreflexen. Daarom is het nodig dat de leerling *bovendien* leert om (wetenschappelijke) principes in verschillende omstandigheden vrij te kunnen toepassen. Dit eist een geheel andere vorm van denken dan het meer visuele inzichtelijke denken (vergelijk het volgen van een stripverhaal en het lezen van een boek). De leerling zal op het niveau moeten komen waarop hij begint begrijpend te denken.

Naast de training heeft het Technisch Onderwijs dan ook te maken met *opleidingsproblemen* in engere zin. Om de leerling tot het begrijpen van samenhangen te brengen is het nodig dat de leraar hem belangstelling voor het probleem weet bij te brengen, hem tot zelfwerkzaamheid weet te inspireren en tot een actief denkend zich bezig houden met de principes zoals deze bijv. in de wiskunde, in de mechanica en bij het construeren worden aangeboden, weet te stimuleren. Daarvoor zal het nodig zijn, dat de leerling zelfstandige en groepstaken leert uitvoeren, dat de theorieles niet wordt tot een training van stellingen en werkstukken.

Nu heeft het Technisch Onderwijs van laag tot hoog te maken met meer practisch ingestelde jongeren. Zij zullen, waar zij kunnen, het denkend werken trachten te vermijden en waar mogelijk terugvallen op de voor hen

²⁾ Ir H. J. Rijks - idem.

gemakkelijker training (het uit het hoofd leren). Temeer daar de meesten via Lagere School en M.U.L.O. niet hebben leren denken, doch er konden komen met training, lesjes leren. De all-round vakman onderscheidt zich van de geofende productie-arbeider daardoor, dat hij boven deze laatste beschikt over *begrepen kennis die hij productief kan toepassen in de praktijk*.

Ten slotte heeft het Technisch Onderwijs ook nog een *vormende taak*. Als wij vorming het doorgroeien naar volwassenheid, naar hogere niveaus van mens-zijn noemen dan ligt de vormende taak van het Technisch Onderwijs in het brengen van de leerling op dat niveau van persoonlijke en sociale rijpheid, dat met de leeftijd en de toekomstige taak samenhangt. Hiermee heeft de volwassenen-training zich nauwelijks bezig gehouden. Daar waar de T.W.I. (in-Nederland B.K.T.) een vormend programma, menselijke verhoudingen, heeft ingevoerd met methoden, aan de training ontleend, is gebleken dat zij haar grenzen heeft overschreden. Men bedenke dat de geestelijke groei van de mens niet additief is, maar trapsgewijze verloopt. Gedurende een tijd (bijv. de Lagere School-tijd) wordt de leerstof geïntegreerd in het grondpatroon van de Lagere-School-leerling. In de puberteit vindt een desintegratie plaats en door een re-integratie daarvan ontstaat het grondpatroon van de adolescent. Door de basisopleiding midden in deze desintegratieperiode te plaatsen, komt zij tussen twee niveaus van rijpheid in te hangen. Het gevaar van terugval in het lagere niveau is dan groot met een fixatie van de onrijpe instelling tegenover het materiaal en de sociale omgeving.

Het zal er in het vormend onderwijs om gaan, methoden te vinden die het doorgroeien naar hogere niveaus van rijpheid ook na het verlaten van de school bevorderen. Anderzijds zal in de adolescentiefase het bedrijfsleven aan dit probleem aandacht moeten schenken, wil het niet de wrange vruchten plukken in de vorm van onzekerheidsgevoelens, zich uitend in argwaan, tegenzin en gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel voor taak en medemens.

Practische experimenten.

De vernieuwing van het Technisch Onderwijs is door al deze geschetste punten van binnenuit en van buitenaf bepaald. Bij het Lager Technisch Onderwijs werd een vijftal jaren geleden de Werkcommissie L.T.O. gevormd, naar haar voorzitter de Commissie Faber genoemd. Deze Commissie heeft een nieuw experimenteel leerplan op een 120-tal scholen ingevoerd voor de vakken houtbewerking en machinebankwerken. Dit leerplan berustte op twee principes: op het periode-onderwijs (in andere vernieuwingscholen reeds met succes toegepast) en op

de horizontale binding der leervakken waarbij als uitgangspunt voor de horizontale binding de praktijkvakken werden gekozen. Het werk van deze commissie wordt thans met een wijdere taakstelling voortgezet door een werkcommissie gesplitst naar de drie zuilen. Door de samenwerkende organen worden de technische kanten van de totale onderwijsvernieuwing actief bestudeerd en uitgewerkt.

Het Uitgebreid Technisch Onderwijs is op zichzelf zo nieuw dat het in de gedachte der vernieuwing gecreëerd wordt. Voor het Middelbaar Technisch Onderwijs heeft de Commissie M.T.O. 1952 reeds veel werk verzet en er bestaan een viertal proef-Middelbaar Technische Scholen waar wordt geëxperimenteerd. Het belangrijkste is hier wel dat de Commissie M.T.O. 1952 in haar subcommissie Grondslagen van het Onderwijs, tot de aanbeveling is gekomen om een permanent didactisch centrum voor het Middelbaar Technisch Onderwijs te stichten, waar de leraren zowel technisch als onderwijskundig hun problemen kunnen bespreken en waar ook research-werk kan worden gedaan. Ook aan een didactische opleiding van de ingenieurs-leraren wordt gedacht. Ten slotte is het „vak” van de technische leraar, *het onderwijs geven* en niet het technische specialisme dat hij doceert. En voor dit vak heeft hij meest geen of nauwelijks een opleiding gehad.

Ook bij het Lager Technisch Onderwijs is gedacht aan een betrekken van de leraren in de onderwijsvernieuwing, in de eerste plaats door een betere opleiding van de jongelaren via een dagopleiding te Rotterdam, in de tweede plaats door een applicatiecursus te geven aan alle leerkrachten. Deze laatste mogelijkheid werd geschapen door gelden, beschikbaar gesteld door de Contactgroep Opleiding Productiviteit. De omvangrijke taak der applicatiecursussen zal echter pas succes kunnen hebben, als er een voldoende en voldoende lange follow-up in de scholen zelf wordt gerealiseerd.

Overziet men het geheel van de vernieuwingsdrang in het Technisch Onderwijs, dan moet men constateren, dat hier een grote activiteit bestaat, die momenteel in het stadium is gekomen van de praktische experimenten. Het Technisch Onderwijs alléén zal echter de problemen niet kunnen oplossen, daarvoor zal het technisch onderwijs in de bedrijven zelf een meer algemeen verschijnsel moeten worden. Leerlingenstelsel en interne opleidingen zullen aan alle actieve jongeren de mogelijkheid moeten geven ook na de school nog verder te kunnen komen. Dit proces zou worden gestimuleerd indien aan de goede vakman ook een loon in overeenstemming met zijn betekenis voor het bedrijf zou kunnen worden geboden.

Rotterdam.

Prof. Dr B. C. J. LIEVEGOED.

Het handelsonderwijs in verband met de behoefte van het bedrijfsleven

Als men iemand uit het bedrijfsleven een oordeel vraagt over het onderwijs in het algemeen en het handelsonderwijs in het bijzonder, dan komt dit onderwijs er niet goed af. Het bedrijfsleven heeft sterk de indruk, dat ons onderwijsstelsel niet meer voldoet aan de eisen, welke onze tijd mag stellen. Als dan een onderwijsman terecht vraagt aan het bedrijfsleven hoe men het dan wel ingericht zou willen zien, blijkt het bijzonder moeilijk hierop een antwoord te verkrijgen. Het is nl. niet mogelijk een alles omvattend antwoord te geven op de vraag, welke bezwaren het bedrijfsleven heeft tegen de opleiding van

het handelsonderwijs, want bij het ene bedrijf zal men het als een ernstig gemis voelen, dat een jongeman of een jong meisje niet prompt stenografisch een brief kan opnemen, het andere bedrijf zal het de school verwijten, dat de wiskundige, of rekenkundige kennis van het jongmens niet voldoende is. Bij een derde bedrijf mist men de rechtskennis en zo kan men verder gaan.

In een artikel als dit kan uiteraard niet worden ingegaan op al deze specifieke eisen van de verschillende onderdelen van het bedrijfsleven, doch zal moeten worden volstaan met enkele aspecten, die voor het gehele terrein,

waar jongelui, afkomstig van het handelsonderwijs, komen te werken, van belang zijn.

Onder handelsonderwijs willen wij in deze beschouwing dan verstaan: de 5-jarige Handelsavondschool, de 4-jarige Handelsdagschool, de H.B.S.-A en het Economisch Hoger Onderwijs. In feite zou hierbij ook nog kunnen worden gerekend de studie voor praktijkdiploma's maar dit gebeurt nog te zeer buiten het onderwijsverband, om hier te worden genoemd. Hiermede willen wij dus de betekenis van deze praktijkdiploma-studie, welke voor velen de poort naar een voortreffelijke carrière heeft geopend, allerminst ontkennen.

Het werkterrein, waar afgestudeerden van het handelsonderwijs terecht kunnen komen, is ruim en omvat alle kantoorafdelingen van het bedrijfsleven. Degenen, die met succes het handelsonderwijs gevolgd hebben, zullen er zeker geen genoegen mee nemen om hun gehele leven op het niveau van jongste bediende of routinewerker te blijven staan, maar zijn voorbestemd om de wat betere, tot topfuncties te gaan vervullen. De betere functies op kantoor, hetzij in de commerciële of in de administratieve sector, brengen een eigen verantwoordelijkheid mee, een verantwoordelijkheid, die slechts goed gedragen kan worden, indien men hiervoor voldoende gevormd is. Het merkwaardige en aantrekkelijke van de kantoorarbeid is immers, dat reeds op veel jongere leeftijd dan bij handenarbeid, zelfstandigheid moet worden verleend.

Voor de handenarbeid, ook bij geschoolde vakken, is over het algemeen een vrij nauwkeurige taak-analyse mogelijk, waardoor de bedrijfsleiding voorschriften omtrent methoden en tempo van werken op kan stellen.

De betere kantoorfuncties lenen zich niet voor taak-analyses, terwijl bovendien in het werk zoveel onvoorziene omstandigheden optreden; dat voorschriften omtrent methoden en tempo van werken moeilijk te geven zijn. De goede kantoorbediende moet daardoor zelf bepalen op welke wijze en hoe snel hij zijn taak zal vervullen. Al spoedig komt hij te staan voor het nemen van beslissingen, beslissingen, die ook het werk van anderen, bijv. in de werkplaats, rechtstreeks kunnen beïnvloeden. Het is daarom noodzakelijk dat hij enig inzicht in het economisch gebeuren heeft en daarnaast organisatorisch begrip om de interne samenwerking en de goede geest van zijn bedrijf met zijn beslissingen te bevorderen.

Op grond van het bovenstaande is het wel duidelijk dat het bedrijfsleven aan het handelsonderwijs de eis moet stellen, dat naast het bijbrengen van de nodige feitenkennis ook aandacht geschonken wordt aan de persoonlijkheidsvorming der scholieren. Het onderwijs moet zodanig ingericht worden, dat de jongelui worden getraind in het zelfstandig denken, in het zien van de samenhang der maatschappelijke gebeurtenissen en tevens het nodige gemeenschapsgevoel meekrijgen.

In de huidige constellatie met de steeds zwaarder wordende exameneisen worden de meeste docenten, veelal tegen hun wil in, gedwongen om, in plaats van hun leerlingen te vormen, hen vol te pompen met encyclopedische kennis en te trainen in talloze examentrucjes. Zulks gebeurt enerzijds om de leerlingen het verdriet van een mislukt examen te besparen, anderzijds om de eer van de school te dienen. Immers, de kwaliteit van een school wordt helaas nog te zeer beoordeeld naar de examenresultaten en te weinig naar de kwaliteit van de vorming. Mr Johan H. Scheurer heeft deze toestand destijds in zijn artikel „Het handelsonderwijs en het grootbedrijf” heel duidelijk en geestig als volgt gekenschetst:

„Er zijn scholen, die welens den indruk geven van 15 pompen, die gelijkelijk den eenen kleinen emmer willen vullen, met geen ander resultaat, dan dat de eindelijk overloopende emmer van elk der pompen enige waterdeeltjes heeft gekregen, op grond waarvan het emmertje pretendeert doorstroomd en vervuld te zijn van elk der groote pompen”.

Het bedrijfsleven zou zo graag zien, dat het handelsonderwijs, mede door verbeteringen der wetgeving, in plaats van de leerlingen vol te pompen met encyclopedische kennis, hen gaat oefenen in het zelfstandig denken. Zij behoeven ten slotte niet uit het hoofd te kennen, wat er in de boeken staat, maar wel te weten hoe en waar zij deze gegevens in de boeken kunnen vinden. Zij behoeven geen duizenden vreemde woorden te kennen, doch moeten met behulp van een bescheiden dagelijkse woordenschat en het woordenboek in staat zijn in de vreemde taal te stellen en met plezier vreemde talen te lezen.

Een van de meest algemene klachten van het bedrijfsleven is de onvoldoende kennis van de moedertaal, welke blijkt uit grammaticale en stijffouten, zowel in woord als in geschrift. Het belangrijkste gereedschap voor de kantoorbediende is juist de taal. Hij schrijft brieven, hij telefoneert, hij staat mensen aan de balie te woord, hij voert besprekingen, hij maakt rapporten, geeft instructies, alles met behulp van de taal en wel in de eerste plaats de moedertaal en daarnaast, afhankelijk van de aard van het kantoor, tevens de andere moderne talen. De oefening in het schrijven van een duidelijk en bondig rapport over een behoorlijk omschreven onderwerp is daartoe veel belangrijker dan het maken van veel opstellen, waarvoor de meeste leerlingen onvoldoende fantasie hebben. En als men niet in staat is om in de moedertaal zijn gedachten behoorlijk in woord of geschrift uit te drukken, kan dan een goed resultaat met de vreemde talen worden verwacht? Daarom wordt het door het bedrijfsleven als een zeer belangrijke kwalitatieve tekortkoming gevoeld van het onderwijs in het algemeen en het handelsonderwijs in het bijzonder, dat zulk een gebrekkige kennis der moedertaal wordt bijgebracht.

Een tweede algemeen geuite klacht is, dat het onderwijs steeds verder afgroeit van de praktijk van het dagelijks leven. Verbetering hierin is waarschijnlijk alleen te bereiken door een zeer intensief contact tussen docenten en bedrijfsleven, opdat de docenten weten, welke nieuwe ontwikkelingen zich in de praktijk voordoen en hiermede bij de keuze en de indeling van hun stof rekening houden. Een verdere stap in de goede richting zou kunnen zijn, indien aan de docenten die bij het handelsonderwijs hun werkkring hebben, de verplichting zou worden opgelegd, dat zij eens in de 3 of 4 jaar, gedurende de zomervacantie, een stage bij een bedrijf moeten doormaken. Zo'n stage zal dan door het bedrijf aantrekkelijk gemaakt moeten worden door hiervoor een vergoeding te betalen. Door zo van tijd tot tijd temidden van het werkelijke handelsgebeuren te worden gesteld, zal het voor de docenten gemakkelijker worden om de wensen van het bedrijfsleven te begrijpen, terwijl omgekeerd de bedrijven beter in staat zullen zijn de moeilijkheden van het onderwijs te verstaan.

Bij elke opleiding voor de handel zal men zich voorts moeten realiseren, dat de bedrijven hun krachten graag zo jong mogelijk binnen hun muren zien, om de jongelui nog te kunnen vormen in de geest van het bedrijf. De ervaring leert, dat deze vorming bij H.B.S.-ers meer moeilijkheden oplevert dan bij ex-M.U.L.O.-leerlingen, omdat de H.B.S.-er zich te veel arrivé voelt en daardoor ook minder openstaat voor avondstudie dan zijn M.U.L.O.-collega.

Degenen, die, alvorens in de praktijk te gaan op academisch niveau nog een verdere economische vorming

zoeken, doen goed bij het maken van hun studieplan zich er van bewust te zijn, dat het verkrijgen van de commerciële vakkennis vaak wordt bemoeilijkt, indien men op te late leeftijd begint. Zij, die een commerciële of organisatorische functie in het bedrijfsleven ambiëren en zich hiervoor willen prepareren door een studie aan een economische hogeschool of faculteit, dienen daarom de Baccalaureaatsstudie ernstig in overweging te nemen. Hierdoor wordt de stap naar de praktijk 2 à 3 jaar eerder mogelijk, dan na de volledige doctorale studie, terwijl toch een behoorlijk afgeronde studie bereikt wordt. Rekening houdend met de militaire dienst kan men met de Baccalaureaatsgraad dan op zijn 24ste of 25ste jaar een betrekking aanvaarden, een leeftijd, waarop men nog jong genoeg geacht kan worden de opleiding in de praktijk mee te maken. Bovendien blijkt, zoals Dr Hirschfeld heeft onderstreept op de Landdag voor Economen van 19 Maart jl., dat vele afgestudeerde economen zo zeer in de theorie zijn opgegaan, dat hun taal niet meer door de praktijkmensen wordt verstaan.

Natuurlijk zijn er voor de economisch doctorandus nog talloze functies als adviseur of specialist waarvoor de meer wetenschappelijk ingestelde mens in aanmerking komt¹⁾.

In dit korte overzicht willen wij gaarne nog verwijzen naar de beschouwing van Dr F. J. de Jong „Leren en Studeren”, in het „Tijdschrift voor het Economisch Onderwijs” van Maart 1952. Hierin geeft hij aan de hand van een beschouwing door Prof. Dr Bouman over dit onderwerp de volgende onderscheiding:

„Leren is het onder controle van de docent memoriseren — en dan natuurlijk liefst: begrijpend memoriseren! — van afgepaste porties stof. Het initiatief ligt hier meer bij de docent, dan bij de leerling. De afgepaste porties worden op korte termijn opgegeven.

„Studeren is het begrijpend verwerken van boeken, artikelen en college-dictaten, zonder controle van de docent, en wel op lange termijn. Het initiatief ligt hier geheel bij de student. De docent neemt alleen de leiding met betrekking tot de verplichte examenstof, en wel inzonderheid wat de omvang en diepgang der te examineren onderwerpen betreft, kortom wat de inhoud er van aangaat. Het gaat er derhalve om, een bepaalde soort stof begrijpend te leren hanteren”.

Het studeren doet dus een beroep op het voorstellingsvermogen, de verbeeldingskracht en de fantasie van de student. Dit zijn dus eigenschappen, die men in het bedrijfsleven ook zo sterk nodig heeft. Hoe meer dus reeds op middelbaar niveau het onderwijs er in slaagt het leren door studeren te vervangen, hoe beter het bedrijfsleven gediend zal zijn.

In zijn artikel in het „Tijdschrift voor het Economisch Onderwijs” van Februari 1953 geeft Dr de Jong verder

¹⁾ Men leze in dit verband ook het rapport van de Contact Commissie Industrie - Hoger Onderwijs, verkrijgbaar bij het Secretariaat van het Centraal Sociaal Werkgevers Verbond.

aan, hoe bij het middelbaar onderwijs met het vak staathuishoudkunde de weg naar het studeren kan worden gevonden. Bovendien kan dan bereikt worden, dat met dit vak de H.B.S.-A evenzeer een beroep doet op de intelligentie der leerlingen, als de H.B.S.-B met de wiskunde doet, waardoor het niet meer mogelijk zal zijn op grond van de negatieve overweging, dat een leerling onvoldoende wiskunde-aanleg heeft, te bepalen, dat hij maar de H.B.S.-A richting moet volgen. De handel heeft meer aan de kennis van een H.B.S.-A opleiding en toch blijken de A-leerlingen niet gunstig te worden beoordeeld, omdat de gemiddelde kwaliteit van de A-leerlingen door deze negatieve selectie helaas dikwijls achter staat bij die van de B-leerlingen, vooral bij de gemengde H.B.S.-en A en B. Dit ligt natuurlijk gunstiger bij de zogenaamde zuivere H.B.S.-en A. Daarom willen wij in dit verband de suggesties van Dr de Jong nogmaals aan de onderwijsdeskundigen in overweging geven.

In het bovenstaande is nog uitsluitend aandacht gegeven aan de kwalitatieve beoordeling van het handelsonderwijs. Het geven van exacte cijfers omtrent de behoefte aan abiturienten van het handelsonderwijs en de mogelijkheden van het handelsonderwijs om in deze behoefte te voorzien, is praktisch onmogelijk. Het bedrijfsleven is er namelijk — gedeeltelijk door de nood gedwongen — in geslaagd om ook jongelui met andere vooropleidingen geschikt te maken voor de functies op kantoor. Zonodig werden eigen opleidingsinstituten in het leven geroepen. Wij denken bijv. aan de cursussen van het bank- en assurantiebedrijf, de Haarlemse Academie, de Rotterdamse Commissie voor Voortgezet Handelsonderwijs, e.d. Voorts recruteert het bedrijfsleven een zeer grote groep van zijn handelspersoneel uit hen die een M.U.L.O.-opleiding hebben genoten en de tekorten van deze opleiding met avondstudie aanvullen, waarbij het handelsonderwijs voor een gedeelte via de 5-jarige handelsavondschool toch nog een grote taak vervult. Uit het bestaan van zoveel op het algemeen onderwijs aanvullende opleidingen mag echter wellicht de conclusie getrokken worden, dat het kwantitatief aanbod van abiturienten van het handelsonderwijs achterblijft bij de vraag van het bedrijfsleven. Het is daarom dat wij een voortdurende samspraak tussen het handelsonderwijs en het bedrijfsleven zeer toejuichen, opdat zowel kwalitatief als kwantitatief een evenwicht tussen aanbod van en vraag naar jongelui afkomstig van het handelsonderwijs kan worden bereikt.

Rotterdam.

L. DE WAAL.

Vorming van ambtenaren

De betekenis van de ambtenaar voor de samenleving is zelden groter geweest dan in deze tijd. De diep in het maatschappelijk leven ingrijpende werkzaamheid van de Overheid op haast ieder gebied vraagt om een deskundig, geschoold, onafhankelijk en betrouwbaar apparaat. Het tot stand komen van een internationale samenleving, die deze naam werkelijk verdient, is in grote mate afhankelijk van het tempo, waarin een corps internationale ambtenaren beschikbaar zal komen. Het vraagstuk van de vorming van een burgerlijke overheidsdienst („civil service”) die deze naam met recht mag dragen, is een eerste probleem, waarmee men overal ter wereld wordt geconfronteerd, waar men tracht een aan enigszins redelijke eisen voldoende bestuursin-

richting op te bouwen¹⁾. En waar in de Westeuropese beschavingskring de politieke organisatie tekort schiet, is het ook daar de ambtenaar, die het mogelijk maakt, dat politieke onstandvastigheid met economische vooruitgang gepaard gaat. „Si la France n'a pas souffert d'avantage de son instabilité, elle le doit pour une large part à la solidité d'une administration en qui se résument l'expérience et la tradition de plusieurs siècles d'histoire”. Aldus een man, aan wie wel niemand gebrek aan democratische gezindheid zal verwijten, Edouard Herriot, in een artikel in L'Intransigeant van 24 Mei 1944. De

¹⁾ „Guide pour l'établissement d'un statut du personnel des administrations civiles de l'Etat”. Uitgave voor de Verenigde Naties van het Internationaal Instituut der administratieve wetenschappen 1951.

Duitse neiging om het formele en het feitelijke te identificeren, maakt, dat men daar nog verder gaat en, zoekende naar middelen om een nieuwe dictatuur in de toekomst te voorkomen, de ambtenaar tot drager van de „Widerstandsfunktion” wil maken ²⁾.

De ambtenaar is geen „manager”; zijn positie is ingebouwd in de hele sociale, democratisch gerichte organisatie van de moderne staat. Zijn verantwoordelijkheid is anders gericht dan die van de „manager”, maar het niveau, waarop zijn taak wordt vervuld, is mede het allerhoogste niveau, waarop over de toekomst van land en volk, cultureel, economisch en sociaal, wordt beslist. Aan de andere kant bestaat er, van de technische zijde gezien, een grote overeenstemming tussen de bureau-organisatie, de gebruikte apparatuur, de problemen van het personeelsbeleid in de allerruimste zin, in de grote particuliere onderneming en het overheidsbureau. En de grote onderneming heeft in de latere jaren leren inzien, dat ook voor haar geldt, wat voor de overheidsdienst een van de alleroudeste vraagstukken vormt, dat de verhouding organisatie : publiek niet vanzelf haar juiste vormen vindt, maar dat ook hier een veld open ligt voor studie en experiment: de naam „human relations” geeft een moderne kleur aan het oude probleem ³⁾.

Het is wel zonder meer duidelijk, dat het bovenstaande in hoofdzaak slechts geldt voor de eigenlijke bestuursambtenaren, voor hen, die in het Rijk, in de Provincie of in de Gemeente, metterdaad voor de inhoud en de hoedanigheid van het openbare bestuur verantwoordelijkheid dragen. Het trekken van een grens is ook hier echter uitermate moeilijk; het feit, dat onze wetgeving een zuiver formeel ambtenarenbegrip kent ⁴⁾, is oorzaak, dat wij zelfs de traditionele scheiding niet kennen, die men heeft in de landen, waar de „civil service” staatsrechtelijk een eigen positie inneemt ⁵⁾. Ook als wij over vorming en opleiding van de ambtenaren spreken, is een doelmatige omgrenzing van ons onderwerp dus moeilijk. Wij laten hier buiten beschouwing het onderwijzend en docerend personeel van instellingen van onderwijs. Eveneens de politie, hoewel het de moeite waard is, na te gaan, hoe ook bij haar uit het streven van de functionarissen en hun organisaties zelve de algemene beroepsopleiding is gegroeid. Verder laten wij rusten al die specifieke, in hoofdzaak technische, opleidingen voor bepaalde beroepen, die zowel in het particuliere bedrijfsleven als in de overheidsdienst voorkomen.

Als wij het terrein zo van de negatieve kant begrenzen, dan kunnen wij vaststellen, dat de eigenlijke ambtenarenvakopleiding het eerst in de gemeentelijke kring is ontstaan. Sedert 1884 bestaat het door de „Nederlandse Vereniging voor Gemeentebelangen” ingestelde examen, aanvankelijk geheten „examen voor candidaat-gemeentesecretaris”, later „examen ter verkrijging van een akte van bekwaamheid in de gemeente-administratie”. Gespecialiseerde examens zijn daar in de loop der jaren op gevolgd, voor de gemeente-financiën, voor gemeente-accountant, voor ambtenaar bij de gemeentebedrijven, voor de bevolkingsboekhouding, voor deurwaarder. In 1939 werd, in overleg met de „Stichting voor opleiding van maatschappelijke werkers” een examen voor „maatschappelijke werkers” ingesteld; in 1940 een examen

„gemeentelijke archiefverzorging”, uitgaande van de onder het Instituut voor Bestuurswetenschappen ressorterende „Studieclub voor gemeentelijke documentatie”. Ten aanzien van de voorbereiding voor deze examens zien wij de overgang, dat geleidelijk cursorische of georganiseerde schriftelijke opleidingen in de plaats treden van zuiver particuliere opleidingen, zoals gedurende vele jaren na 1884 voor het diploma „gemeente-administratie” regel waren. Hierbij ontmoeten wij het reeds genoemde „Instituut voor Bestuurswetenschappen”. Zijn voorloper is geweest de in 1922 opgerichte „Stichting voor het onderwijs in de bestuurswetenschappen”. De activiteit van deze stichting heeft destijds geleid tot het in het leven roepen van de eerste Nederlandse leerstoel voor de bestuurswetenschappen te Rotterdam ⁶⁾. Ter voortzetting van haar arbeid werd door de „Vereniging van Nederlandse Gemeenten” het „Instituut voor Bestuurswetenschappen” in het leven geroepen. De tegenwoordige organisatie daarvan is voor een groot deel tijdens de bezetting voorbereid ⁷⁾. „Aan hetgeen op het ruime terrein der ambtelijke vorming door vele handen werd verricht, hebben de gemeenten zelf tot dusver nauwelijks op enigerlei wijze deelgenomen, noch op enigerlei wijze rechtstreeks beoogd leiding te geven... Een uit vaktechnisch oogpunt voortreffelijk toegerust ambtenaren-corps is een der belangrijkste voorwaarden voor een goed bestuur. De achter ons liggende bezettingsjaren, die in tal van ambtelijke functies een slecht soort dilettantisme te zien hebben gegeven, hebben dat inzicht verscherpt. Van dit gezichtspunt uit vertrouwen wij een beroep te mogen doen op de gemeentebesturen om medewerking aan een voorziening, de uiteenlopende arbeid op het gebied der ambtelijke vorming; voor zover thans gewenst en mogelijk, samen te brengen in een instituut...” heette het in een circulaire, die reeds op 21 Juli 1945 werd verzonden.

Op het gebied van de ambtenarenopleiding werkt het instituut in de gemeentelijke sfeer mede aan verschillende opleidingen, maar heeft het zijn hoofdtak gevonden in de zgn. „Centrale Opleiding voor het diploma Gemeente-administratie II”, dat werd ingesteld om hen, die aan het oude, elementaire examen in de gemeente-administratie hebben voldaan, de gelegenheid tot voortgezette studie te bieden. Deze centrale opleiding omvat thans een tiental over het land verspreide cursussen met voor het eerste gedeelte van het examen circa 200 en voor het tweede gedeelte circa 60 kandidaten.

Het inzicht, dat leidde tot de vernieuwing van het „Instituut voor Bestuurswetenschappen” na de oorlog, kon men ontmoeten bij allen, die toen voor de reconstructie van het bestuursapparaat verantwoordelijk waren. In Frankrijk riep bij decreet van 9 October 1945 de regering-De Gaulle de „Direction de la Fonction Publique” in het leven, terwijl bij besluit van dezelfde datum de inrichting werd voorgeschreven van een „Ecole Nationale d'Administration”, die belast werd met de vorming van de hogere en leidende ambtenaren, van „Instituts d'études politiques” aan verschillende universiteiten, en van een „Centre de hautes études administratives”. Hier te lande kwam het Besluit van 18 December 1946, Staatsblad G 367, tot stand, waarbij onder andere een „Centraal Orgaan voor Rijkspersoneelsaangelegenheden” werd in het leven geroepen en een „Raad voor Rijkspersoneelsaangelegenheden”, tot welks

²⁾ Herbert von Borgh: „Obrigkeit und Widerstand”, Tübingen, 1954.

³⁾ „Some human aspects of administration”, 1951. „Comment humaniser les relations de l'administration avec le public”, 1952 (uitgaven als onder 1 vermeld).

⁴⁾ Artikel 1 der Ambtenarenwet 1929; art. 3 der Pensioenwet 1922.

⁵⁾ Ook het begrip „civil servant” in de Engelse zin is overigens vaag: „All civil servants are Crown servants, but not all Crown servants are civil servants”. Chalmers & Hood Phillips: „Constitutional laws”, 6 ed., blz. 209.

⁶⁾ In 1928.

⁷⁾ Een uitvoerige nota over de vorming der bestuursambtenaren werd door mij tijdens de bezetting geschreven op verzoek van de directeur der vereniging, de heer N. Arkema.

taak zou behoren het geven van advies aan de Regering, op verzoek of eigener beweging, „omtrent de ambtelijke vorming van het burgerlijk Rijkspersoneel”. Tot de taak van de Centrale Personeelsdienst zou eveneens behoren: „het stimuleren, coördineren en uitvoeren van maatregelen op het gebied der algemene vorming, der algemene ontwikkeling en der ontspanning van het burgerlijk Rijkspersoneel, zomede van alle maatregelen, welke gericht zijn op het verdiepen van de geest van saamhorigheid in de werkgemeenschap van het Overheidspersoneel”. Hiermede was de geweldige taak van de beroepsvorming van het ambtelijke bestuursapparaat voor de eerste maal uitdrukkelijk binnen de kring der verantwoordelijkheden van de Regering getrokken.

De taak van de Raad met betrekking tot de vorming van het rijkspersoneel is toevertrouwd geworden aan zijn derde afdeling. In samenwerking met de Rijkspersoneelsdienst en de Afdeling Ambtenarenzaken van het departement van Binnenlandse Zaken heeft deze afdeling zich sedertdien bezig gehouden met de haar toevertrouwde problematiek. Richtingbepalend was hierbij mede de omstandigheid, dat aan het Bezoldigingsbesluit 1948 de onderscheiding was ten grondslag gelegd tussen lagere-, middelbare- en hogere bestuursdienst, een onderscheiding, die ook reeds in het zgn. formatiebesluit voor de ministeriële departementen⁹⁾ voorkwam, en die ook elders algemeen is aanvaard.

Zo kwam als eerste de „Rijksleergang voor de Middelbare Bestuursdienst” tot stand. In een tweejarige cursus beoogt deze aan hen, die tot de lagere dienst behoren een vorming te geven, welke voor bevordering tot en promotie in de middelbare rangen een voorwaarde zal zijn. In September 1954 zijn voor de derde maal kandidaten tot deze leergang toegelaten. De bedoeling bij het inrichten van de leergang is geweest, vooral op het vormingselement de nadruk te leggen en het verwerven van positieve kennis meer als middel tot vorming dan als doel op zich zelf te zien. De leergang is thans voor hen, die deze specialisatie wensen, uitgebouwd in de comptabele richting; de lopende cursus telt 234 leerlingen, waarvan 77 comptabelen. Naast de leergang loopt thans een bijzondere opleiding ook van departementale ambtenaren voor beheer en verzorging van de lopende archieven. Het meer en meer internationaal gericht zijn van allerlei onderdelen van de overheidstaak en in het bijzonder de toekomstaspecten van Benelux hebben geleid tot het instellen van talencursussen voor in dienst zijnde ambtenaren. De thans voor de eerste maal met 100 deelnemers begonnen cursussen bepalen zich voor de helft van de deelnemers tot de Franse; voor de andere helft tot de Engelse taal.

⁹⁾ K.B. van 4 Mei 1938, S. 140.

(Advertentie)

Correcte
correspondentie
door

KORES, dus

KORES voor Uw

KORES-pondentie!

CARBONPAPIER - SCHRIJFMACHINELINTEN

Het Instituut voor Bestuurswetenschappen verzorgt deze opleidingen voor het Rijk. Het voordeel hiervan is, dat het geheel geschakeld is in de totaliteit van de voorzieningen, welke tot verhoging van het niveau van de administratieve dienst worden genomen; dat met de belangen van de andere publiekrechtelijke lichamen dan het Rijk kan worden rekening gehouden; en dat aan de bezwaren, die noodwendig verbonden zijn aan rechtstreekse verzorging door het Rijk van zo specifieke belangen, wordt ontkomen.

In overleg met vertegenwoordigers van het hoger onderwijs is een regeling in voorbereiding van het onderwijs, dat door ambtenaren van de middelbare rangen gevolgd zal kunnen worden om tot de hogere rangen toelating te kunnen verkrijgen. Daarbij, evenals op het lagere niveau, wordt als vanzelfsprekend aangenomen, dat het in bijzondere gevallen altijd mogelijk moet blijven de hogere rangen te bereiken, ook zonder dat men aan de eis van het volgen van een cursus of het bezit van een diploma heeft voldaan. Om praktische redenen is bij de opzet van dit alles met de ministeriële departementen begonnen; het ligt echter in de bedoeling de mogelijkheden, die aldus geschapen worden, ook bereikbaar te stellen voor hen, die elders in het openbaar bestuur werkzaam zijn.

Eigen wegen gingen de ongetwijfeld ook tot de „civil service” behorende belastingdienst en het Staatsbedrijf der P.T.T. Tot 1939 lag de opleiding voor de hogere rangen bij de belastingdienst in handen van ontvangers en inspecteurs zonder andere bemoeiing van het Rijk dan regeling van de exameneisen. Van 1939 is de opleiding van alle surnumerairs der belastingen geconcentreerd in de te Rotterdam gevestigde *Rijksbelastingacademie*. Naast de grote voordelen van de opleiding-als-opleiding is de winst hiervan geweest, dat de hogere rangen bij de belastingdienst bereikbaar werden voor personen, die om financiële redenen daarvan bij het oude systeem uitgesloten waren geweest.

De P.T.T. heeft natuurlijk een eigen opleiding nodig voor tal van functies liggende binnen de sfeer van de uitvoerende taken van het bedrijf. Daarnaast heeft het bedrijf echter een eigen opleiding voor de hogere rangen, waartoe dus ook zij behoren, die binnen de sfeer van het bedrijf de taken vervullen, die vóór het zelfstandig maken van het bedrijf door verantwoordelijke departementsambtenaren werden vervuld, of die anderszins op algemeen bestuurlijk niveau gelegen zijn. Het bedrijf heeft daarvoor zijn eigen „stafschool” in het buiten Voorlinden te Wassenaar. Sinds 1950, toen de „school” daarheen werd overgeplaatst, is er een internaat aan verbonden.

Het bovenstaande is afgestemd op de mij ter beschikking gestelde ruimte. Het is dus onvolledig en in detailpunten wellicht ook niet voor 100 pCt correct. De bedoeling is echter slechts een globaal beeld te geven van wat in ontwikkeling is, en te doen zien, dat de eisen des tijds door de Overheid niet minder worden verstaan dan door de leiding van grote ondernemingen. In het bijzonder ook het vraagstuk van de organisatie der personeelsafdelingen en de taak van haar leiding vraagt in dit verband de aandacht. In 's Rijks dienst is ook dit afzonderlijk ter hand genomen.

Welke problemen van samenwerking en coördinatie de toekomst brengen zal, kan nu nog niet worden overzien.

De wijze waarop in Nederland samenwerking werd bereikt voor de oprichting van het „Nederlands Studiecentrum voor Doelmatige Bedrijfsleiding”

Inleiding.

De in de laatste jaren in ons land algemeen gevoelde behoefte aan een doelgerichte opleiding voor a.s. opvolgers van de huidige leidende figuren in het industriële bedrijfsleven, heeft na lang overwegen, in goede samenwerking van alle geïnteresseerden, geleid tot de oprichting van het Nederlands Studiecentrum voor Doelmatige Bedrijfsleiding.

Inmiddels waren internationale contacten op het gebied van managementopleiding tot stand gekomen. In deze kringen werd de suggestie gedaan, de in Nederland gevolgde procedure bekend te maken op de met bijstand van de O.E.E.S. door het „British Institute of Management” georganiseerde „European Management Conference”¹⁾, opdat ook andere landen die zich met dit vraagstuk bezighielden, lering zouden kunnen trekken uit de in Nederland gevolgde methode. Gedurende de conferentie werd nog een belangrijk resultaat bereikt, nl. de onderlinge uitwisseling van ervaringen tussen de bestaande en in wording zijnde instituten op het gebied van managementopleiding in de verschillende landen. Bovendien is er een voorlopige informele afspraak gemaakt tussen deze instituten, om elkander bij voortdurend op dit punt bij te staan.

In het onderstaande zullen wij, evenals dit ter conferentie in een prae-advies is geschied, omtrent de wordingsgeschiedenis van het Nederlands Studiecentrum voor Doelmatige Bedrijfsleiding een en ander mededelen.

Wordingsgeschiedenis.

Sedert de 18e eeuw bestaat in Nederland de „Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel”. De leden zijn hoofdzakelijk werkgevers. De Maatschappij heeft geen politieke kleur, wat haar een dusdanig karakter verleent, dat problemen van algemeen nationaal belang vrijelijk kunnen worden besproken.

In de Jaarvergadering van de Maatschappij in 1951 hield de President van de Unilever, Dr Paul Rijkens, een voordracht over de bevordering van de productiviteit. Hij schetste de noodzaak van vergroting der nationale productiviteit en legde in zijn betoog de nadruk op de bestaande tekortkomingen en hiaten in de opleiding en verdere vorming van de toekomstige leiders en efficiency-experts. Hij deed het voorstel om te geraken tot de stichting van een „academie” voor de voortgezette vorming in managementproblemen van veelbelovende jongeren in handel en industrie.

Reeds waren vele verantwoordelijke leiders mentaal geprepareerd voor deze gedachte. Productiviteitsteams bezochten de Verenigde Staten, verschillende kringen van

handel en onderwijs werden zich bewust van de noodzaak tot bevordering van managementopleiding. Er was echter een „stoot” nodig van één der „captains of industry” om de nodige activiteiten in gang te zetten. Allereerst werd door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, in samenwerking met de Minister voor de Productiviteit, een Commissie geïnstalleerd, waarin voornamelijk onderwijsdeskundigen zitting namen, om te onderzoeken langs welke wegen de bestaande onderwijsinrichtingen meer aandacht zouden kunnen besteden aan de opleiding en vorming van a.s. managers en efficiency-experts. De ministeriële commissie onderzocht verschillende wijzen waarop de bedoelde opleidingen bij het hoger onderwijs en middelbaar technisch onderwijs kunnen worden bevorderd, zowel gedurende de studie als door middel van nascholingscursussen. In deze commissie was de Maatschappij voor Nijverheid en Handel vertegenwoordigd door haar voorzitter, Ir J. T. Duyvis.

Het werd noodzakelijk geacht een samenwerking te verkrijgen met het bedrijfsleven. Na besprekingen met de Minister voor de Productiviteit nam Ir J. T. Duyvis het initiatief om een tweede commissie te installeren, hoofdzakelijk bestaande uit leidende figuren van het bedrijfsleven. Het lag in de bedoeling deze tweede commissie als een adviserend lichaam te beschouwen voor de vertegenwoordiger van de Maatschappij in de ministeriële commissie.

De commissie van de Maatschappij overwoog, dat het gebrek aan reserves voor de hogere rangen in het bedrijfsleven, gekoppeld aan de directe noodzaak tot productiviteitsverhoging, dwong tot een oplossing op korte termijn. Deze oplossing op korte termijn diende afzonderlijk gezien te worden van het vraagstuk op lange termijn, nl. het doceren van de grondslagen van management aan inrichtingen voor hoger en middelbaar onderwijs. Hierbij kwam uitdrukkelijk naar voren, dat in de beschouwingen van de Maatschappijcommissie voorrang moest worden verleend aan het organiseren van een opleidingsmogelijkheid, die te vergelijken zou zijn met die van de Hogere Krijgsschool in het leger. Ook daar wordt aan daarvoor geschikte officieren, die reeds bij de troep hebben gediend, op latere leeftijd een nascholing gegeven voor staffuncties.

Terwijl de ministeriële commissie de maatregelen overwoog die nodig zijn voor de oplossing op lange termijn voor de jongere generatie, schonk de Maatschappijcommissie haar aandacht aan de oprichting van een opleidingsinstituut voor de leeftijdsgroep van 35 tot 45 jaar, die reeds in het bedrijfsleven werkzaam is.

Nadat de hier genoemde voorbereidende werkzaamheden in gang waren gezet, werd op voorstel van de European Productivity Agency een ontwerp voor een internationaal studiecentrum aan de orde gesteld. Onmiddellijk rees de vraag of de voorbereidingen voor een nationaal studiecentrum dienden te worden voortgezet, of dat het aan te raden zou zijn de actie voor een internationaal instituut te ondersteunen.

Onze speciale aandacht viel op enkele passages uit besprekingen over dit onderwerp in de „Council of European Industrial Federations” (Parijs, 26 September 1952):

¹⁾ Op deze conferentie, welke van 20-23 October 1954 te Torquay werd gehouden, werden in 19 secties het karakter en de toepassing van management-„technieken” behandeld, terwijl 4 secties speciaal waren gewijd aan de „Training for Management” en wel achtereenvolgens behandelend de rol van de „Staff Colleges”, de „Technical Colleges”, de Universiteiten en de „Verantwoordelijkheid van de Industrie”, waarbij aansloot een „panel review”: „Reducing the Load on Top Management”.

Het onderwerp betreffende de rol van de „Staff Colleges” werd behandeld in een panel, samengesteld als volgt:

D. K. Clarke, C.B.E. Administrative Staff College, Henley.
Dr Ing. G. Enriques, Post-graduate school of Business Administration (IPSOA) Turin.

Dr P. Haenni, Centre d'Etudes Industrielles (C.E.I.) Genève.
P. A. Petot, Centre de Perfectionnement dans l'Administration des Affaires, Paris.
Prof. Ir F. M. Roeterink, (N.V. Philips Gloeilampenfabrieken), Nederlands Studiecentrum voor Doelmatige Bedrijfsleiding.

„O.E.E.C. group of experts which was asked to study the question, underlined the difficulties there are to obtain financial support from business circles for Business Management Centres, as well as finding deans and teachers who have not only a university formation, but mostly an industrial and business experience. The experts' group concludes that it would be risky to create an institute before the Business executives have expressed their wish of sponsoring it. An institute which would be prematurely organised only by governments or universities might delay the time when business circles are ready to support the project”.

„The president considers it would be premature to create a permanent secretariat responsible for co-ordinating the activity of the various countries in this sphere. It appears to him to be preferable for the various countries to keep each other mutually informed through the medium of the Secretariat of the Conseil des Fédérations Industrielles d'Europe on what each of them has done to improve the management staffs of enterprises”.

Verschillende kringen in Nederland stemden in met de hierboven geciteerde meningen. Evenwel zijn de internationale relaties van een aantal Nederlandse industriële ondernemingen van dien aard dat toch ook belangstelling bestond voor de vorming van hen die zich op internationaal zakenterrein gaan bewegen. Men was echter algemeen van mening dat de hoogste prioriteit moest worden gegeven aan de vestiging van een nationaal instituut. Om dit te verduidelijken dient eerst iets te worden medegedeeld omtrent de economische situatie in ons land.

In de eerste plaats moet er aan worden herinnerd dat na de oorlog, mede door politieke omstandigheden, ons land met zijn grote bevolkingsaanwas en -dichtheid meer dan vroeger verplicht was zich op de vervaardiging van hooggekwalificeerde producten toe te leggen. Nederland is altijd een internationaal centrum geweest voor handel en scheepvaart. De veranderde na-oorlogse omstandigheden echter, en de veranderde betrekkingen met onze voormalige overzeese gebiedsdelen, noodzaakten ons onze industrialisatie sterk te bevorderen, om voldoende werkgelegenheid te verkrijgen voor onze sterk groeiende bevolking.

Ons land bezit een klein aantal grote internationale industrieën, maar een groot aantal middelgrote en kleinere ondernemingen. De grote ondernemingen hebben gewoonlijk hun eigen opleidingen voor de technische, commerciële en manager-functies. Daarom moeten wij in de eerste plaats onze aandacht concentreren op de bevordering der managementopleiding in de middelgrote en kleinere ondernemingen. Niettemin blijkt het, dat vele in Nederland gevestigde internationale concerns — ongeacht de eigen opleidingen — de waarde van een internationaal instituut erkennen, althans voor zover het programma van dit instituut geen duplicaat wordt van dat van het nationale instituut, maar een eigen internationaal karakter draagt.

De voorbereiding van een internationale proefcursus was een agendapunt op de internationale conferentie, gehouden te Henley, on Thames in September 1953. Zij die aan deze conferentie hebben deelgenomen weten, dat een ontwerp voor een internationale proefcursus werd gemaakt, maar dat de meerderheid van de delegaties aanraade, dat prioriteit moet worden gegeven aan de oprichting van nationale instituten. Teneinde te komen tot een internationale uitwisseling van ideeën werd aanbevolen een „clearing-house” te vestigen voor documentatie en informatie. Bovendien werd te Henley aanbevolen dat in den vervolge regelmatig internationale conferenties over managementopleiding zouden worden georganiseerd. Zulks is nu te Torquay geschied.

Aangezien de conclusies van Henley volkomen in overeenstemming waren met de algemene Nederlandse mening, werd de voorbereiding van ons nationaal studiecentrum met kracht voortgezet. Het werd hierbij noodzakelijk geoordeeld de voorgenomen managementopleiding samen te brengen in één instituut, zodat alle beschikbare hulpbronnen zouden kunnen worden geconcentreerd.

De organisatie van de cursus en de vestiging van het instituut werden beschouwd als te behoren tot de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van het gezamenlijke bedrijfsleven. Tevens werd overwogen dat de methodiek voor de voortgezette opleiding van de 35-45 jarigen ten zeerste verschillen moet van die voor de leeftijdsgroep van 20-25 jaar die de universiteit bezoekt. Immers, de methodiek voor de laatste groep behoort uit den aard der zaak een meer voorbereidend en algemeen karakter te hebben, daar deze leeftijdsgroep nog onvoldoende industriële ondervinding heeft voor de beschouwingen over „human relations”, organisatieleer enz. Daarom ook werd het juist geoordeeld het instituut als een afzonderlijke organisatie op te bouwen en niet direct toe te voegen aan een der inrichtingen van hoger onderwijs.

Allereerst werden de hierboven genoemde overwegingen door de Maatschappijcommissie aanbevolen aan de ministeriële commissie, tezamen met haar advies om de middelbare en universitaire managementopleiding in samenwerking met het bedrijfsleven tot stand te brengen. Vervolgens werd door de Maatschappijcommissie de door haar opgestelde overwegingen aan het oordeel onderworpen van de Contactcommissie Industrie-Hoger Onderwijs, die zich o.a. bezighield met het vraagstuk van de aansluiting van hoger onderwijs en industrie. Deze Commissie, INHO, bestaande uit hoogleraren en vertegenwoordigers van de industrie, kon zich met de voorgestelde overwegingen verenigen en adviseerde over te gaan tot de oprichting van het Nederlands Studiecentrum. Hierna benoemde de Maatschappijcommissie een werkgroep uit haar midden, met de taak een algemeen ontwerp voor dit studiecentrum uit te werken.

De werkgroep baseerde het desbetreffende ontwerp op het bereiken van de navolgende voorwaarden:

- 1 bereidheid van de hoogste leiding om leden van de staf gelegenheid te geven mede te werken aan de opleiding, hetzij als deelnemer, hetzij als docent;
- 2 bereidheid van een aantal ondernemingen om voor een aantal jaren de financiering te verzorgen van de investerings- en exploitatiekosten;
- 3 bereidheid van het hoger onderwijs (technisch en economisch) tot daadwerkelijke medewerking voor de verwezenlijking van de uitvoering;
- 4 bereidheid van enige vooraanstaande figuren uit bedrijfsleven en hoger onderwijs om zitting te nemen in het Bestuur.

Enige verder door de werkgroep in behandeling genomen vraagstukken waren:

a. *Keuze der deelnemers.*

De deelnemers behoren te worden gekozen uit de leeftijdsgroep van 35 tot 45 jaar, met een ruime of genoegzame ervaring in het bedrijfsleven. Van hen wordt verwacht dat zij door hun denkwijze, hun belangstelling, aanleg en talent gaan behoren tot de groep waaruit op den duur de personen met groter verantwoordelijkheid zullen voortkomen. In het begin zal het aantal deelnemers 25-30 bedragen.

b. *Cursusduur.*

Naar aanleiding van de te verwachten behoefte werd aanbevolen twee cursussen per jaar te organiseren, één in het voorjaar en één in het najaar. De duur van de cursus zal een compromis moeten zijn tussen de door het bedrijf van de deelnemers beschikbaar te stellen tijd en de wens om de cursus zo volledig mogelijk te maken. Daarom werd besloten tot een

cursusduur van twee maanden, met dien verstande dat elke cursus in twee delen zou worden gesplitst, ieder van één maand, met een tussenruimte. Op deze wijze verwacht men, dat de bezwaren voor het beschikbaarstellen van deelnemers door de bedrijven, tot een minimum zouden worden gereduceerd.

c. *Huisvesting.*

Om het bedrag van de kapitaalsinvestering in de aanvang laag te kunnen stellen, werd aanbevolen de cursus te doen houden in een daarvoor geschikt buitenhotel. Hierbij zat o.a. de gedachte voor om de deelnemers voor een betere concentratie, in eigen onderlinge gemeenschap, af te zonderen van hun dagelijkse bedrijfswerkzaamheden. Het werd daarbij van groot belang geacht, dat de deelnemers met hun verschillende achtergrond (economisch, technisch, financieel, commercieel) elkander nader zouden leren kennen, niet alleen gedurende de voordrachten, maar ook in hun eigen tijd. Op deze wijze kan door onderlinge gedachtenwisseling en het wederzijds begrijpen van elkanders standpunt een zekere „de-specialisatie” worden bereikt door middel van „cross-fertilisation”.

d. *Programma.*

Voorlopige programma's werden uitgereikt om te onderzoeken of een harmonische cursus zou kunnen worden verwezenlijkt gedurende de hierboven genoemde cursusduur. Definitieve programma's behoren vervolgens door de rector en zijn staf nader te worden uitgewerkt, onder supervisie van het bestuur.

e. *Docenten van ondernemingen en hoger onderwijs.*

Docenten voor de desbetreffende onderwerpen behoren te worden gezocht, zowel uit de kringen van het hoger onderwijs, als uit die van het bedrijfsleven. Hun zal worden gevraagd om naast het houden van voordrachten zich te willen belasten met het voeren van discussies en het behandelen van werkstukken.

f. *Beheersvorm.*

Voorgesteld werd om de Raad van Bestuur samen te stellen uit leiders van bedrijven die bereid gevonden waren het instituut te financieren. Om samenwerking te krijgen met het gehele bedrijfsleven en tevens met het hoger onderwijs, werd bovendien voorgesteld het lidmaatschap aan te bieden aan de voorzitters der vier Werkgeversverbanden, en verder aan een drietal hoogleraren. Om het initiatief van de Commissie van de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel te eren werd de voorzitter van deze Commissie ook uitgenodigd om in het Bestuur, zitting te nemen.

g. *Financiering van investerings- en exploitatiekosten.*

Op basis van de hierboven omschreven opzet werd een begroting samengesteld van de kapitaals- en exploitatiekosten, terwijl tevens regelen werden opgesteld voor de verdeling der kosten onder de bedrijven die hun medewerking hebben toegezegd.

De Maatschappijcommissie besloot de door de werkgroep gedane voorstellen over te nemen. In de loop der ontwikkeling werd de commissie uitgebreid met verschillende personen uit het bedrijfsleven en overheidsdiensten, die hun belangstelling voor het op te richten studiecentrum hadden getoond.

Inmiddels werden de uitgewerkte voorstellen na accoordbevinding in de Maatschappijcommissie aangeboden aan de Ministeriële commissie. Het hoger onderwijs kreeg op deze wijze gelegenheid kennis te nemen van de uitgewerkte voorstellen. Het gevolg hiervan was dat verschillende hoogleraren tot de Maatschappijcommissie toetraden.

In de loop van de ontwikkeling onderging het karakter van de Maatschappijcommissie langzamerhand een metamorphose en veranderde in de Raad van Bestuur en het College van Curatoren van het Nederlands Studiecentrum voor Doelmatige Bedrijfsleiding.

Voordat de stichting officieel in het leven kon worden geroepen, moesten de nodige fondsen gegarandeerd zijn, niet alleen door de grote ondernemingen en overheidsdiensten, maar ook door de middelgrote en kleinere bedrijven. Uit het feit dat de nodige bedragen in korte tijd bijeengebracht werden, kan geconcludeerd worden, dat de voorstellen van de Maatschappijcommissie inderdaad tegemoet kwamen aan een sterk gevoelde behoefte van het Nederlandse bedrijfsleven.

Bovendien was het belangrijk dat samenwerking met het hoger onderwijs werd verzekerd, zodat 3 hoogleraren, tezamen met 3 figuren uit het bedrijfsleven het College van Curatoren vormen, onder leiding van een der Commissarissen der Koningin.

De stichting werd opgericht op 15 April 1953. Mr Simon Thomas van de Unilever werd voorzitter van de Raad van Bestuur en Ir J. T. Duyvis, vice-voorzitter. De Raad van Bestuur was zo gelukkig om Prof. Dr H. J. van der Schroeff, die voordien deel had uitgemaakt van de werkgroep, te kunnen aantrekken als rector van het studiecentrum.

Slotopmerking.

De hierboven weergegeven wordingsgeschiedenis, die zoals gezegd ook te Torquay werd behandeld, bracht in dit internationale gezelschap opnieuw de vraag aan de orde of het niet beter was geweest allereerst alle krachten in Europa te bundelen om een internationaal studiecentrum op te bouwen. Er werd op geantwoord dat de beste voorbereiding om op den duur tot een internationaal studiecentrum te komen, is het eerst creëren van nationale instituten, die onderling een sterk contact voor ervaringsuitwisseling en wederzijdse hulp opbouwen, om dan in een later stadium gezamenlijk tot de oprichting van een dergelijk internationaal instituut te kunnen geraken.

Inmiddels is de eerste cursus in Hotel „Groot Berg en Dal” beëindigd. De volgende cursus zal binnenkort aanvangen.

De betekenis, de organisatie en de omvang der versnelde scholing

Onder versnelde scholing wordt in ons land verstaan zowel omscholing als bijscholing en herscholing. Omscholing betekent het opleiden van een ongeschoolde of geschoolde arbeider uit een bepaald beroep voor een functie in een ander beroep, herscholing het bijbrengen van die bekwaamheid, waardoor bijv. een fraiser of een kotteraar een betere fraiser of kotteraar wordt, terwijl bijscholing betekent dat een arbeider, die reeds een bepaalde functie onder de knie heeft, een nieuwe functie er bij wordt geleerd.

Deze verschillende soorten scholing — die wij nu maar versnelde scholing zullen noemen — zijn van de grootste betekenis voor het streven naar een zo groot mogelijke werkgelegenheid in ons land. Dit streven houdt immers in, dat de mobiliteit van de arbeid moet worden vergroot. Het uitvoeren van een openbare werken politiek en het ter hand nemen van aanvullende werken betekent slechts het gedurende korte tijd overbruggen van een bepaalde toestand, waarin veel werkloosheid voorkomt. Indien evenwel mocht blijken, dat er sprake is van een blijvend overschot van werklozen in een bepaalde bedrijfstak, dan staan wij voor de opgave de — deels ook oudere — arbeiders geschikt te maken voor functies in andere bedrijfstakken, die nog over een bepaald opnamevermogen beschikken. Ik denk bijv. aan het geval, dat door rationalisatie en mechanisatie, of door een ander teeltplan, in de landbouw arbeiders overbodig blijken te zijn. Het is dan zaak deze arbeiders op de kortst mogelijke termijn geschikt te maken voor normale arbeid in andere bedrijfstakken. Een ander voorbeeld, evenals het vorige een praktijkvoorbeeld van het moment, is het probleem om, eveneens op zo kort mogelijke termijn, arbeiders op te leiden voor het bouwbedrijf.

Een kwestie, die onmiddellijk met het voorgaande samenhangt, is de bereidheid van de arbeiders in een bepaalde bedrijfstak er aan mede te werken de versnelde geschoolde arbeiders uit een andere bedrijfstak op te nemen in hun eigen bedrijfstak. Dit is een lastig vraagstuk, omdat bijv. met name in het bouwbedrijf de arbeiders moeilijk kunnen geloven dat via de versnelde scholing opgeleide arbeiders in zo korte tijd in staat zouden zijn hun functie te vervullen, terwijl de in het verleden opgeleide arbeiders daarvoor dikwijls evenveel jaren nodig hebben gehad als de nieuw opgeleide arbeiders maanden.

Dit verzet is vooral in het bouwvak nogal groot. In de industrie is de mentaliteit anders, en dat de industrialisatie in ons land zo'n grote omvang kon nemen, is voor een goed deel te danken aan de nieuwere scholingsmethoden voor oudere arbeiders.

Voordat ik op de versnelde-scholingsmethoden nader inga, een opmerking vooraf: het hele betoog om de vakbekwaamheid op te voeren en daarvoor bepaalde didactische methodieken toe te passen, sluit niet uit dat voor ons gehele volk een zo goed mogelijk, algemeen vormend, onderwijs noodzakelijk is, en dat daarnaast — eveneens naast andere onderwijsmogelijkheden — een algemeen vormend technisch onderwijs moet bestaan. In hoeverre op het ogenblik aan de te stellen eisen wordt voldaan en, indien dit niet het geval mocht zijn, op welke wijze daarin op de kortst mogelijke termijn kan worden voorzien, is een kwestie die in dit artikel niet kan worden behandeld.

Ik stelde hiervoor zeer opzettelijk de eis, dat een alge-

meen vormend technisch onderwijs vanzelfsprekend nodig is, doch wil er daarbij op wijzen, dat de meeste onderwijsvormen ten opzichte van de industrialisatie min of meer statisch zijn. De industrie is dermate dynamisch, in een zo korte spanne tijds worden zoveel nieuwe machines ingevoerd en veranderen de werkmethoden dusdanig, dat het technisch onderwijs in de scholen nimmer in de behoeften van dit dynamische bedrijfsleven kan voorzien. Het aantal beroepen bijv. waarvoor op een technische school voor de metaalindustrie wordt opgeleid, is vrij gering indien men weet dat bij de werkclassificatie voor de metaalindustrie een 700 à 800 functies zijn geënclassificeerd, terwijl er in totaal ongeveer 3.000 voorkomen!

Een ander voorbeeld van het sterk dynamische karakter van het bedrijfsleven mag worden gegeven uit de wegebouw. Als men het machinepark van een wegebouwer van voor de oorlog gadeslaat, en men vergelijkt dit nu met zijn walsenpark, zijn draglines, zijn bulldozers en zijn betonmolens en asphaltspredmachines, dan ziet men duidelijk genoeg, dat het onmogelijk is ooit scholen te stichten die voor deze functies zouden kunnen opleiden. Niettemin blijft het van betekenis dat deze kostbare machines door uitstekend opgeleide mensen worden bediend.

Voorwaarde voor het toepassen van versnelde scholing is in de eerste plaats een behoorlijke analyse van de functie waarvoor moet worden opgeleid. De functie-analyse is primair en zonder deze moet elke versnelde scholing mislukken, omdat alleen deze analyse aangeeft waarop de scholing of training moet zijn gericht.

Het is noodzakelijk dat de versnelde scholing berust op het zelf doen en niet op het zgn. meeloopsysteem. Dit verouderde systeem, waarbij een arbeider gedurende geruime tijd meeloopt om af te kijken, en het nu en dan ook zelf eens mag proberen, duurt te lang, prikkelt bovendien niet het initiatief van de betrokkene, en kan op den duur verslappend werken. De versnelde scholing moet er op gericht zijn dat door de systematische opeenstapeling van het doen, de arbeider in staat is binnen betrekkelijk korte tijd de functie zelf te vervullen.

Voor dit zelf doen moet natuurlijk verantwoordelijk zijn een instructeur, die niet alleen voldoende met de functie vertrouwd is, maar bovendien de didactiek en de methodiek beheerst, en de typische eigenschappen in zich verenigt, die voor een onderwijzer en voor een baas noodzakelijk zijn.

Zowel voor de instructeur als voor de op te leiden arbeiders is een selectie noodzakelijk. Wij kunnen hier niet volstaan met algemene psychologische tests, waarbij wordt uitgemaakt of de arbeider geschikt is voor monteur, of voor bankwerker, of voor timmerman, of voor metselaar, of zelfs voor groepen van functies. De tests zullen veel meer op de functies zelf moeten zijn afgestemd, en niet alleen de intelligentie zal moeten worden onderzocht, maar ook de typische eigenschappen welke voor een bepaalde functie zijn vereist.

De op grond van de functie-analyse vastgestelde leerstof wordt de leerling-werknemers bijgebracht door toepassing van de meest moderne onderwijsmethoden, die zijn gebaseerd op ervaringen uit de psychologische wetenschap. Elk van deze beginselen heeft op zichzelf reeds

waarde voor de opleiding. Het is echter de combinatie van de beginselen, alsmede de consequente toepassing daarvan, welke de versnelde scholing zulke verrassende resultaten doet bereiken.

De mij toegestane plaatsruimte laat helaas niet toe op de bestaande methodieken nader in te gaan.

Voorwaarden, die hier verder moeten worden vervuld, zijn in de eerste plaats dat de groepen van op te leiden personen niet te groot zijn (maximaal 8 à 10 personen); in de tweede plaats de mogelijkheid van het kweken van een bepaalde teamgeest in de groep, waarbij dus veel van de instructeur afhangt; in de derde plaats de noodzakelijkheid van een juiste introductie van de arbeider in de onderneming.

Het is om deze laatste voorwaarde vooral, dat ik verreweg de voorkeur geef aan de versnelde scholing in de onderneming boven die in daartoe expresselijk opgerichte, buiten de onderneming staande, scholen of werkplaatsen. In deze scholen of werkplaatsen ontbreken het bedrijfstempo, de bedrijfssfeer en de bedrijfsmentaliteit, zodat men dikwijls ziet, dat de versneld geschoolde arbeiders na het verlaten van de school of werkplaats, bij opnemings in een bedrijf hierin vreemd en onwennig komen te staan.

Versnelde scholing wordt toegepast in de metaalindustrie, in de wegenbouw wat betreft wegenbouwmachines, in de landbouw, in de bouwvakken zowel wat timmerlieden als metselaars en betonijzervlechters betreft. Voorts past men, zoals onlangs bekend is gemaakt, versnelde scholing toe op rijswerkers en steenzetters — arbeiders die straks wellicht nodig zijn bij de uitvoering van het Deltaplan. Daarnaast kent men versnelde scholing in de diamantindustrie, voor kabeltrekkers, havenarbeiders (stuwens), isoleerders, asphalteerders, pijpfitters, tekenaars, tekeninglezers, aanbouwers, constructielessers, machine-ijzerbewerkers, bankwerkers (lichtmetaal), handrichters, kraandrijvers, plaatdrijvers, electriciëns, remwerkmonteurs enz.

Ik mag er hier wel op wijzen, dat in een der steden van ons land, waar een aantal metaalindustrieën is gevestigd, maar waar de arbeiders van buitenaf moeten worden aangehouden, drie bedrijven gezamenlijk het vraagstuk van de versnelde scholing hebben aangepakt. De recrutering van leerlingen is hier vergemakkelijkt doordat men is overgegaan tot het stichten van een jonggezellenhuis, waar de betrokken leerlingen een onderdak kunnen vinden. In elk van de bedrijven zijn verschillende cursussen opgericht, nadat aanvankelijk overwogen was een buiten het bedrijf staande cursus te stichten. Het argument, dat ik hierboven noemde, namelijk dat elk bedrijf zijn eigen sfeer en mentaliteit heeft, was voor deze ondernemingen aanleiding in elk bedrijf een eigen cursus te stichten, zodat thans in de ene onderneming 6 cursussen zijn opgezet, waarvan 5 overdag en 1 in de avond (bijscholing), in het tweede bedrijf 3 cursussen, en in het derde bedrijf 2.

Nog een ander voorbeeld van een ondernemingsopleiding mag hieronder volgen. In de bewuste onderneming waren per 31 Mei 1945 aanwezig ongeveer 1.700 arbeiders. Tot en met 31 December 1954 waren aangetrokken ongeveer 3.250 arbeiders, voornamelijk arbeiders, die niet reeds afkomstig waren uit dezelfde industrietak. Van deze 3.250 arbeiders ontvingen er ruim 3.000 een opleiding, waarvan 87 pCt direct ten behoeve van de productie. Er hadden 27 soorten opleidingen plaats.

Hieronder volgen als voorbeeld enkele van deze opleidingen met de tijdsduur van de cursussen:

Kraandrijvers	— 2 maanden	— avondopleiding	— 60 uur
Tekeninglezers	— 9 maanden	— avondopleiding	— 270 uur
Pijpfitters	— 3 maanden	— dagopleiding	— 576 uur

Bankwerkers (lichtmetaal)	— 2 maanden	— dagopleiding	— 384 uur
Aanbouwers	— 6 weken	— avondopleiding	— 288 uur

Voor deze opleidingen waren 88 instructeurs ingeschakeld, waarvan sommigen 4 tot 8 opleidingen hebben verzorgd.

De totale omvang van de versnelde scholing in ons land is niet bekend. Wel weet men dat er in verschillende bedrijfstakken, zoals de textielindustrie en de confectie-industrie, zeer grote belangstelling voor dit vraagstuk bestaat, en dat de aanpak ervan binnen niet al te lange tijd zal geschieden.

Zoals bekend, zijn er in ons land ook Rijkswerkplaatsen, waarin voor verschillende functies wordt opgeleid. Ongetwijfeld hebben de Rijkswerkplaatsen grote betekenis. Het zal evenwel in de toekomst noodzakelijk blijken dat het bedrijfsleven zelf het vraagstuk der versnelde scholing ter hand neemt. In het verleden heeft het bedrijfsleven, naast ons Nijverheidsonderwijs, waar dit mogelijk was, ondernemingsgewijs bedrijfsscholen gesticht. In een aantal bedrijfstakken is men er toe overgegaan het zgn. leerlingstelsel in het leven te roepen. Wil men de versnelde scholing, welke door het dynamische karakter van de industrie ook in de toekomst de aandacht zal blijven vragen, goed organiseren, dan ligt het voor de hand dat de Stichtingen Vakopleiding, die in een groot aantal bedrijfstakken bestaan, er toe overgaan de versnelde scholing als een apart onderdeel van hun vakopleiding te zien, en de bij deze vakopleidingen betrokken leermeesters en controleurs met het begrip „versnelde scholing” en met de methodieken, welke bij de versnelde scholing worden toegepast, vertrouwd te maken. De hiervoor benodigde gelden zullen door het bedrijfsleven moeten worden gevonden, en indien dit in bepaalde bedrijfstakken niet mogelijk is, zal hulp van andere zijde moeten worden verleend, omdat, zoals reeds in de aanvang van dit artikel is gesteld, de versnelde scholing een vraagstuk is, waarmede het probleem van een zo groot mogelijke werkgelegenheid kan staan of vallen.

*s-Gravenhage.

Mr J. A. BERGER.

Bij een grote beleggende instelling is plaats voor een

BELEGGINGSSPECIALIST,

die belast zal worden met het onderzoek naar de beleggingsmogelijkheden in **onroerend goed**.

Salaris afhankelijk van bekwaamheid en opleiding tussen f. 10.000.- en f. 15.000.-. Ervaren, deskundige kandidaten, tot 45 jaar, worden verzocht zich onder vermelding van levensloop, opleiding en ervaring terzake te wenden tot

Gemeenschappelijk Instituut voor Toegepaste Psychologie, Berg en Dalscheweg 101, Nijmegen onder No. A. 316.

Sollicitaties uit het eigen bedrijf worden onder strikte geheimhouding vernietigd.

Bij de Dienst Luchthaven Schiphol (exploitatie Luchthaven) der Gemeente Amsterdam bestaat gelegenheid tot plaatsing van:

EEN BEDRIJFSECONOOM

(Salarisgrenzen f 7562.04—f 9565.44, inclusief de 6% salarisverhoging).

De aan te stellen functionaris zal tot taak hebben het adviseren van de Directie inzake economische vraagstukken, verband houdende met de luchthaven-exploitatie.

Als eis wordt gesteld het bezit van de graad van Drs in de Economie (bedrijfseconomische richting) alsmede een meerjarige praktische ervaring.

Candidaten voor deze betrekking dienen bereid te zijn zich aan een psychologisch onderzoek te onderwerpen.

Aanstelling boven het minimumsalaris is, afhankelijk van leeftijd, ervaring en laatstgenoten salaris, mogelijk.

Kindertoelage volgens gemeentelijke regeling.

Voor gehuwden bestaat de mogelijkheid van vergoeding van pension-, reis- en verplaatsingskosten krachtens de Gemeentelijke Verplaatsingskostenverordening.

Maximum leeftijd 35 jaar.

Uitvoerige sollicitaties onder no. 72 L.S. te zenden aan de Directeur der Gem. Personeelsvoorziening, Sarphatistraat 92, Amsterdam (C), binnen 10 dagen na het verschijnen van dit blad.

OPLEIDINGEN voor het KADER VAN BEDRIJVEN

- M.O. Economie
- Moderne Economie v. d. Ondernemer
- Bedrijfsleider
- Verkoopleider
- Bedrijfsassistent
- Moderne Bedrijfsadministratie
- M.O. Handelswetenschappen A
- S.P.D. voor Bedrijfsadministratie
- Personeelschef

Al deze schriftelijke cursussen leiden op voor een Rijks- of ander examen

STUDEERT VANUIT LEIDEN

Vraagt het gratis prospectus van de cursus, waar U belang in stelt

LEIDSCHER ONDERWIJSINSTELLINGEN

Erkend door de Inspectie van het Schriftelijk Onderwijs, met medewerking van het Ministerie van O., K. en W.

JOHAN DE WITTSTRAAT 396-401, LEIDEN

Abonneert U op

De Economist

Maandblad onder redactie van:

Prof. P. Hennipman,
A. M. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambérs,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart,
Prof. F. de Vries,
Prof. J. Zijlstra.

Abonnementsprijs f 22.50;
fr. p. post f 23.60; voor studenten f 19.—; fr. per post f 20.10.

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgever

De Erven
F. Bohn te Haarlem

LEMAFA N.V.

LEDIKANTEN- EN MATRASSENFABRIEK

te 's-Gravenhage.

Binnenkort vacert bij bovengenoemde Vennootschap de positie van

directeur

Gezocht wordt een commerciële kracht van ± 35-40 jaar, met tenminste middelbare opleiding en ervaring in een leidinggevende positie. Hij dient de moderne talen goed te beheersen, op de hoogte te zijn van kostprijs en administratie, alsmede zich technische bijzonderheden eigen te kunnen maken, voor zover deze voor de vervulling van een directeurspositie van belang zijn.

Eigenhandig geschreven brieven met beknopte doch volledige inlichtingen, worden ingewacht onder No 40 bij onderstaand Bureau, dat gemachtigd is serieuze kandidaten nadere gegevens te verstrekken.

Psychologisch Adviesbureau
L. Deen en Dr J.G.H. Bokslag
Nwe Binnenweg 474, R'dam